

Dunay Pál¹

A posztszovjet térség: Európa békétlen keleti vége²

Ellentétben a hidegháború végének optimizmusával, Európa nem lett sem egységes, sem békés. Míg a kilencvenes években a fegyveres konfliktusok még éppúgy jelen voltak az egykori Szovjetunió térségében, mint az egykori Jugoszláviában, a 21. században Európa háborúi és kisebb intenzitású fegyveres összetűzései kizárólag a volt szovjet köztársaságok között vagy azokon belül zajlanak. A különböző irányokból kihívásokkal szembenező Oroszország hegemon rendszert szeretne létrehozni, amelyben vezető szerepét senki nem kérdőjelezheti meg. Ez azonban hol más államok lakosságának, hol vezetőinek, hol mindkettőnek az érdekeivel ellentétes. Ezért az erőszakba torkolló bizonytalanság nem szűnik meg tekintet nélkül arra, hogy a térségben riválisként megjelenő hatalmak hozzájárulnak-e ahhoz, hogy Oroszország ellenségesként érzékeli környezetét, vagy bizonytalansága abból fakad, hogy a társadalmak távolodnak egymástól egy emberöltővel a Szovjetunió elmúltja után. Ez a tanulmány előbb általános megfigyeléseket tesz a széttartó erőkről, a posztszovjet azonosságtudat lehanyaglásáról, majd néhány térségbeli elhúzódo konfliktus megoldatlanságán és szaporodó számán mutatja meg az egyáltalán nem megnyugtató tendenciákat, végül leszűri a következtetést: Európa Közép-Ázsiát is magában foglaló keleti vége változékony mértékben, továbbra is békétlen marad. Olyan térség, ahol a szervezett erőszak alkalmazása része a politikának.

Kulcsszavak: elhúzódo konfliktusok, hegemonia, offenzív realizmus, Oroszország, Ukrajna

The Former Soviet Space: The Peaceless Eastern End of Europe

Contrary to the optimism in the end of the Cold War, Europe is neither united nor peaceful. While in the 1990s armed conflicts were still present in the area of the former Soviet Union as well as in the former Yugoslavia, in the 21st century Europe's wars and less intense armed conflicts take place exclusively between or within the former Soviet republics. Faced with challenges from various directions, Russia wants to create a hegemonic system there in which no one can question its leading role. However, this sometimes goes against the interests of the population of other states, sometimes their leaders, sometimes both. Therefore, the insecurity that leads to violence will not go away, regardless of whether the powers that appear as rivals in the region contribute to that Russia perceives its environment as hostile, or that its insecurity stems from the fact that societies are moving away from each other inch by inch since the end of the Soviet Union. This study first makes general observations about the forces of disunity, the decline of the Soviet sense of identity, then shows the not at all reassuring trends in the unresolved and increasing number

¹ Dunay Pál a George C. Marshall Európai Biztonsági Tanulmányi Központ NATO- és európai biztonsági kérdések professzora, az ELTE TÁTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézetének egyetemi docense. E-mail: p.dunay@osce-academy.net

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK pályázat „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” pályázat keretében készült.

of protracted conflicts in the region, and finally filters the conclusion: the eastern end of Europe, which also includes Central Asia, to varying extent, remains unsettled. An area where the use of organised violence continues to be the part of politics.

Keywords: *hegemony, protracted conflicts, offensive realism, Russia, Ukraine*

Bevezetés

Egy emberöltő múlt el a Szovjetunió darabokra hullása óta. Ennek ellenére a posztszovjet térséggel foglalkozó írások túlnyomó többsége még ma is a Szovjetunió utolsó maródi esztendeivel kezdődik. Ez a tanulmány sem tesz mást, mert szerzője úgy gondolja, hogy ez a kiindulópont világossá teszi, milyen erők működtek a Szovjetunió maradványainak megmentésén, és melyek támogatták azt, hogy megszűnése után új szakasz kezdődjék azoknak a régi/új államoknak az életében, amelyek a korábbi államalakulat alkotórészeit képezték. Azok az államok, amelyek a Szovjetunió megszűnésével nyerték vissza, illetve számos esetben nyerték el szuverén államiságukat, ezer szállal kötődtek egymáshoz, hiszen sok esetben évszázadokat, néhány esetben évtizedeket töltöttek együtt a cári orosz birodalomban, majd az ugyancsak Oroszország-központú Szovjetunióban.

Nem igényel különösebb magyarázatot, milyen nehéz megemészteni azt, amikor egy állam elveszíti területének egy részét. Az ösztönszerű reakció az, hogy az adott állam nem fogadja el a veszteséget, hanem kísérletet tesz az elvesztett terület visszaszerzésére. Előfordulhat, hogy reálisan felméri, erre egyedül nem lenne képes, és csatlakozik valamilyen szövetséghez, amely segítségére lehet ebben. Így sodródott Magyarország a náci Németország karjaiba a második világháború előtt támogatást nyerve revíziós törekvéseihez. Oroszország mint a Szovjetunió „magva”, s elég itt talán a Szovjetunió himnuszának egykori szövegére utalni, amely „a nagy Oroszország kovácsolta frigy”-ről szól, pedig abban a meggyőződésben élt, s élt oly sok lakója, hogy a Szovjetunió örökké fennmarad.³ Oroszország a Szovjetunió legnagyobb és leghatalmasabb köztársasága volt, amely magában foglalta a Szovjetunió területének 76,32 és lakosságának 51,4%-át.⁴ Felbomlásakor abban a meggyőződésben élhetett, hogy a szövetségi állam szétesése után is megmaradnak a szoros kapcsolatok, aminek alapját egyaránt jelentette az évszázados (sokszor több évszázados) viszony, az etnikai „keveredés”, az orosz kultúra (beleértve az orosz nyelv lingua franca jellegét) és a gazdasági összefonódás, a termelési együttműködésekkel együtt. Ez alapján okkal gondolhatta azt, hogy az újonnan függetlenné vált többi köztársaság szoros kapcsolatban marad Oroszországgal, ami a posztszovjet térség központja marad, s ez még csak nem is igényel különösebb erőfeszítést. Ráadásul a demokratizálódó és nyugat felé tekintő Moszkva a kilencvenes évek első felében azt is gondolta, hogy a többi, nálánál elmaradottabb köztársaság csak visszahúzza modernizációs, demokratizál(ód)

³ Elég itt Svetlana Alekszjevics: *Elhordott múltjaink* c. könyvére utalnom, amely jól tükrözi egy, a Szovjetunióban felnőtt és szocializálódott generáció küzdelmét a Szovjetunió felbomlásával. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2020.

⁴ A Szovjetunió utolsó 1989-ben tartott népszámlálási adatai alapján. Bár a Szovjetunió lakossága 1991 végéig, az állam megszűnéséig még mintegy 2,4 millió fővel nőtt, de ez csak kis mértékben befolyásolta az arányokat, annak ellenére, hogy a három szláv köztársaság lakosságának növekedése elmaradt a Dél-Kaukázus és Közép-Ázsia köztársaságaiétól.

ási és nyugatosodási törekvéseit.⁵ Ennek a két tényezőnek az együttes hatása volt az, ami miatt Oroszország nem fordított különösebb figyelmet a többi volt szovjet köztársaságra.

Ha rövid pillantást vetünk az elmúlt jó harminc esztendőre, akkor a következő periodizáció adódik Oroszország nézőpontjából: 1. Az 1990-es évek első felét Oroszország nyugatosodása, demokratikus átalakulása és modernizációs törekvése, a többi posztszovjet köztársasággal nem éppen intenzív kapcsolat jellemezte. Mindez arra az – utóbb illúzióknak bizonyult – feltevése épült, hogy a kapcsolatok (és a függés) fennmaradása nem igényel külön befektetést. Szokták ezt az időszakot Jegor Gajdar miniszterelnök és Andrej Kozirjev külügyminiszter hivatali időszakával azonosítani, holott előbbi mindössze néhány hónapig volt Oroszország kormányfője. 2. Tény viszont, hogy az utóbbi 1996. januári távozása és Jevgenyij Primakov külügyminiszteri kinevezése fordulatot hozott abban, ahogyan Oroszország a többi volt szovjet köztársasághoz viszonyult. Az 1996 és 2000 közötti időszakban Oroszország mind nyilvánvalóbb nagyhatalmi politikai igénnyel jelent meg. Ez azonban – bár erős támogatást jelentett az amerikai hegemonia helyett preferált multilaterális együttműködésnek – még nem járt együtt a nemzetközi rend struktúrája megváltoztatásának követelésével. Primakov előző beosztásából, a külföldi hírszerzés (SVR) vezetői posztjáról érkezvén a külügyminisztérium élére vélhetőleg pontosan látta, milyen széttartó tendenciák voltak megfigyelhetők a volt Szovjetunió térségében.⁶ Ez arra a következtetésre vezette, hogy Oroszországnak nagyobb figyelmet kell fordítania a volt szovjet köztársaságokra, hogy ott konszolidálja befolyását. Azonban maródi gazdasága még nem tette képessé arra, hogy a befolyásra törekvést támogatással, beruházással nyomatékosítsa. 3. Borisz Jelcin lemondása és Vlagyimir Putyin elnöki hivatalba lépése ismét csak új szakaszt jelzett, de a változás nem volt azonnal tetten érhető. Putyin együttműködő partner volt abban, hogy a NATO másodszor is kibővíthessen keleti irányban, beleértve három olyan államot is, amelyeket Oroszország a volt Szovjetunió részének tekintett. Szolidaritást vállalt az Egyesült Államokkal 2001. szeptember 11-ét követően, és arra számított, a Nyugat együttműködő partnere lesz és viszonzni fogja mindezért. 4. Nem könnyű válaszolni arra a kérdésre, mikor következett be újabb fordulat Oroszország külpolitikájában. Nagyon elterjedt az a nézet, hogy ez Vlagyimir Putyin 2007. február 10-i, a müncheni biztonsági konferencián elhangzott beszédére tehető.⁷ Érvekkel ugyancsak

⁵ Arról, hogy Oroszország csak a legkritikábban nézett föl a többi köztársaságra, engedték meg egy anekdotikus emlék. 1981 tavaszán Moszkvában a Szovjet Tudományos Akadémia Állam- és Jogi Tudományi Intézetében találkozhattam az intézet Összehasonlító Jogi Osztályának vezetőjével, Vlagyimir Tumanovval. Méltatlanul hosszú ideig raboltam idejét, de a Brezsnyev-korszak utolsó pangásként jellemezhető éveiben az idő nem volt drága. Aziránt érdeklődtem, miként viszonyulnak a Szovjetunió által elfogadott ún. törvényhozási alapok (pl. a polgári törvényhozás, a büntető eljárás stb. területén) a 15 szovjet köztársaság később elfogadandó kódexeihez. Számít-e arra, hogy azok bármiben is túllépnék az „alapokon”. Tumanov úr azt mondta, hogy ha van akárcsak egyetlen szovjet köztársaság is, amelyiknek a közigazgatása képes lehet erre, az csak az Ukrán Szovjet Szövetségi Köztársaság lehet. A többiek szó szerint beiktatják saját nemzeti törvényeik közé az „Alapok” rendelkezéseit. Nem tudhattam, hogy Vlagyimir Tumanov 14 évvel később Oroszország politikai harcok közé került Alkotmánybíróságának elnöke lesz, egy olyan időszakban, amikor a jog uralmára még a hatalmat gyakorlóknak is igényük volt.

⁶ Mái is emlékszem egy orosz kollégám megjegyzésére 2005-ben, aki moszkvai irodájában arra panaszkodott, hogy Nurszultán Nazarbajev kazah köztársasági elnök „állandóan a telefonon lóg Pekinggel”. Oroszország ideges volt, amikor azt érzékelte, hogy a posztszovjet térség államai vele szemben alternatív partnereket keresnek.

⁷ President of Russia (2007): *Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy*. [online], 2007. február 10. Forrás: en.kremlin.ru [2023. január 2.].

megtámogatható az a vélemény, miszerint a fordulat korábban, 2005-ben következett be, amikor Putyin elnök – emlékezetes módon – először mondta, közelebbről jelentette ki a Duma két háza előtt, hogy „a Szovjetunió összeomlása volt a XX. század leghatalmasabb geopolitikai katasztrófája”.⁸ De ha nemcsak a szavaknak, hanem a tetteknek is jelentőséget tulajdonítunk, akkor a Grúzia ellen 2008 augusztusában vívott háborút tekinthetjük fordulópontnak. Ez ugyanis a revizionista politika gyakorlatba való átültetését jelentette. Sőt, Szergej Karaganov néhány hónappal később arra hívta föl a figyelmet, hogy Oroszország a revizionista külpolitikától revansista külpolitika felé folytathatja útját.⁹ Annyi azonban bizonyos, hogy valamikor a 2000-es évek második felében következett be az a változás, amely a máig is tartó és mélyülő megosztottságot eredményezte. 5. Az újabb fordulatot sokan a 2010-es évekre, közelebbről 2013–14-re teszik. Arra az időszakra, amikor Oroszország nem volt hajlandó tudomásul venni a kijevi rendszerváltozást, és azt – miként a korábbi ügynevezett színes forradalmakat is – külső erőknek tulajdonította, puccsnak, jogellenes fordulatnak tekintette. Erre válaszul Oroszország kihívást intézett Ukrajna szuverenitása ellen, aminek része volt a Krím félsziget annexiója és a Donyeck és Luhanszk területén tevékenykedő szeparatista erők támogatása. Vélhetőleg visszatekintve lesz csak eldönthető, hogy a 2014 és 2022 között eltelt időszakhoz képest újabb szakaszhatárhoz érkeztünk-e 2022. február 24-én, amikor Oroszország háborút indított azért, hogy kikényszerítse, Ukrajnában a jelenlegi orosz vezetés politikájához lojális erők jussanak hatalomra. Vélhetőleg igen az előzetes válasz, hiszen azóta szintet lépett az Oroszország és Ukrajna, valamint az utóbbit támogató Nyugat közötti konfrontáció. Mindez pedig bizonyára tartós hatást fog gyakorolni Európa egészének biztonságára, de meglehet, hogy bizonyos mértékű globális hatalmi átrendeződéshez is vezet.

A történésznek megvan az az előnye, miként ezt Hatos Pál bölcs szavaiból is tudhatjuk, hogy „»fordított próféta«: a végeredmény ismeretében írja meg a történelmet úgy, mintha az lejátszatlan, variációkkal teli játszma lenne”.¹⁰ Ezt a luxust az, aki a közelmúlt vagy éppen a majdnem jelenkor történetével foglalkozik, nem engedheti magának, a végkifejlet és a végeredmény ismerete nélkül kell bolyongania és találgatnia a valószínűbb és a kevésbé valószínű lehetőségek között. A következtetések valószínűsége válnak és az előítéleteken túl az ismeretszerzés érdekében tett fáradozások múlnak. Minél régebben történt valami, annál egyszerűbb megérteni. Ezért látnak a történészek hosszú időszakokat nagyon könnyen érthetőnek. Ez a jelentős leegyszerűsítés legutóbb a hidegháború időszakát érte el. Ez természetesen részben a „fordított próféta” köthető. Ha valamelyik időszakhoz közelebb „lépünk”, a kép rögvést összetettebbé válik, a részletek megismerése rávilágít a bonyodalmakra.

Megkísérelve az események változékonyságán túllépni, a tanulmány legfontosabb kérdése az, lehet-e találni olyan keretet az elmúlt három évtized eszmecseréit domináló (és illetéknéppen általában nyugati) koncepciói közül, amely magyarázatot ad arra, ami a posztszovjet térségben történt, és ami túlmutat azokon, amelyek relevanciáját megrágtá,

⁸ *Russian President Putin Delivers State of the Nation Address.* [online], 2005. 04. 25. Forrás: irp.fas.org [2023. február 12.].

⁹ Karaganov, Szergej (2009): *The Magic Numbers of 2009.* *Russia in Global Affairs*, 7(2).

¹⁰ Hatos Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság: Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története.* Budapest: Jaffa.

sőt meg is ette az idő vasfoga. Ez a tanulmány arra vállalkozik, hogy megvizsgálja, miként változtak a posztszovjet térség viszonyai, különös tekintettel az elmúlt néhány évre, és milyen perspektívái vannak a további átalakulásnak. Kísérletet teszek arra, hogy ne pillanatképet rajzoljak, hanem tendenciákról szóljak.

A Szovjetunió felbomlása három szláv köztársasága elnökének¹¹ 1991. december 8-án a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság területén található Беловежская пуща-ban aláírt megállapodására épült, amelyet december 21-én 11 volt szovjet köztársaság elnökének Alma Ata-i megállapodása erősített meg.¹² Az előbbi megállapodás kimondta, hogy a Szovjetunió az uti possidetis római jogi elv mentén bomlik fel, és a korábbi szövetségi köztársaságok adminisztratív határai fogják az újonnan függetlenné váló államok határait képezni.¹³ Ezt az elvet már korábban is alkalmazták más kontinenseken, előbb Latin-Amerikában, majd Afrikában. Célszerűsége abból adódik, hogy hozzájárul a stabilitáshoz, mert megakadályozza, vagy legalábbis elkerülhetővé teszi a határvitákat. Több mint harminc év elteltével ki lehet mondani, elfogadása a volt Szovjetunió térségében is megakadályozta azt, hogy tömegesek legyenek a területi viták. Természetesen itt is érvényes a „félíg teli, félíg üres pohár” tétele, hiszen bár magának a Szovjetunió felbomlása békésen ment végbe, de részben a felbomlási folyamat során, részben később voltak területi viták, amelyek erőszak alkalmazásával jártak. Ha pesszimista elvárásaink lettek volna a Szovjetunió felbomlásával kapcsolatban, akkor örömtelinek tekinthetjük azt, hogy – Jugoszláviától eltérően – nem torkollott véres polgárháborúba a soknemzetiségű szövetségi állam megszűnése, míg ha optimisták vagyunk, akkor azt kérdezhetjük, miért is folyt akárcsak egy csepp vér is Grúziában, Moldovában, Örményországban és Tádzsikisztánban vagy később Oroszországban (Csecsenföldön) és Ukrajnában.

1991 és 1993 között mindhárom többnemzetiségű szocialista berendezkedésű szövetségi állam (Jugoszlávia, a Szovjetunió és Csehszlovákia)¹⁴ megszűnt. Közülük a Szovjetunió felbomlása volt közepesen erőszakos, amennyiben az erőszak sporadikus és lokalizált maradt. Csehszlovákia szétválása teljesen békésen zajlott, míg Jugoszláviában intenzitásában és földrajzi kiterjedésében jóval erőszakosabb volt a folyamat. Mindez a Szovjetunió esetében annyiban tűnhetett meglepőnek, hogy az abban egybetömörült államoknak (az okkal figyelmen kívül hagyott Balti-államok kivételével) nem voltak demokratikus hagyományai, ha Oroszország történetének 1917 februárja és októbere közötti rövid és a körülmények gyors változása miatt egyértelműen nem megítélhető szakaszát nem hagyjuk figyelmen kívül. Következésképpen a Szovjetunió felbomlásakor

¹¹ Borisz Jelcin orosz, Leonid Kravcsuk ukrán és Sztanyiszlav Suskevics belorusz elnök eltérő alkotmányos helyzetben volt, amennyiben az utóbbi a Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsának elnöke volt és ebben a minőségében volt ideiglenes államfő.

¹² Az Alma Ata-i csúcstalálkozón nem vett részt Észtország, Lettország és Litvánia, amelyek megalapozottan érveltek amellett, hogy nem utóállamai a Szovjetunióknak, mivel a nemzetközi jogot sértő módon váltak a Szovjetunió részeivé. Ugyancsak „hiányzott” Grúzia elnöke, Zviad Gamszurdia, akinek idejét ekkor az Abháziával vívott polgárháború foglalta le.

¹³ Itt nem térek ki arra a bonyolult, ám témánk szempontjából nem fontos kérdésre, miként dönthetett három szovjet köztársaság arról, mi történjék a Szovjetunióval, már csak azért sem, mert azt követően 11 köztársaság (közte az a három, amelyik 1991. december 8-án meghozta az eredeti döntést) mindezt 13 nappal később helyben hagyta és túlnyomó többségük már 1991. december 8-a előtt kinyilvánította függetlenségét.

¹⁴ Magyarország a Föld egyetlen olyan állama, amelyik mindhárom államnak szomszédja volt.

egy sor demokratikus hagyományokkal és tapasztalatokkal nem rendelkező állam nyerte el függetlenségét, beleértve ebbe Oroszországot is. A kilencvenes évek elején népszerűvé vált demokratikus béke elméletét, amely szerint demokráciák nem vívnak háborút, amit később annyiban kellett pontosítani, miszerint demokráciák nem vívnak háborút más demokráciák ellen, sokan és sokszor felemlítették. Ez azonban nem alapozza meg az el-lentétére való következtetést, miszerint a nem demokratikus államok tendenciaszerűen háborúznak. Tehát, míg az előbbi állításra van bizonyíték, az ellenkezőre nincs. *Quod erat demonstrandum*: nem egyértelműen állapítható meg összefüggés aközött, hogy egy állam nem demokratikus és aközött, hogy nemzetközi kapcsolataiban szervezett erőszakot alkalmaz.

A posztszovjet térség államai kapcsolatainak alapja ugyan a szuverén egyenlőség, de a jogi egyenlőség nem képes arra, hogy felülírja az egyes volt köztársaságok adottságai közötti különbségeket. A nagyobb erőforrások (anyagi és nem anyagi jellegűek) hatalommá transzformálhatók.

1. táblázat: Adatok a posztszovjet térség köztársaságairól

	Azerbajdzsán	Belarusz	Grúzia	Kazahsztán	Kirgizisztán	Moldova
Terület (km ²)	86 600	207 600	69 700	2 724 900	199 951	33 851
Lakosság (2023 – becslés)	10 420 515	9 383 853	4 936 390	19 543 464	6 122 781	3 250 532
GDP (PPP) milliárd USD (2021)	146,31	184,48	57,43	496,13	32,22	36,64
A GDP részesedése a 12 állam GDP-jében (%)	2,44	3,07	0,96	8,26	0,54	0,61
Egy főre jutó nominális GDP (2021)	14 400	19 800	15 500	26 100	4 800	14 000
GDP-növekedés (%) (2021)	5,6	2,3	10,5	4,3	3,6	13,9

	Oroszország	Örményország	Tádzsikisztán	Türkmenisztán	Ukrajna	Üzbegisztán
Terület (km ²)	17 098 242	29 743	144 100	488 100	603 550	447 400
Lakosság (2023 – becslés)	141 698 923	2 989 091	9 245 937	5 690 818	43 306 477	31 104 937
GDP (PPP) milliárd USD (2021)	4 078	39,61	38,06	92,33	535,58	270,06
A GDP részesedése a 12 állam GDP-jében (%)	67,88	0,66	0,63	1,54	8,91	4,5
Egy főre jutó nominális GDP (2021)	28 000	14 200	3 900	15 000	12 900	7 700
GDP-növekedés (%) (2021)	4,8	5,7	9,2	6,3	3,4	7,4

Forrás: a szerző számítása a CIA adatai alapján

Tekintettel arra, hogy Oroszország minden tekintetben kimagaslik az utódállamok közül,¹⁵ ebből a majd negyven esztendővel ezelőtt a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsáról (KGST) leszűrt következtetés adódik. Nevezetesen az, hogy a posztszovjet térség államai sugaras integrációt alkothattak volna és alkothatnának mindmáig.¹⁶ Ennek lehetősége azonban visszavezet ahhoz a kérdéshez, vajon önkéntesség tartotta-e

¹⁵ Az egyik legtájékozottabb német kommentátor, Stefan Meister kategóriákba osztotta az államokat, ami ugyan hasznos megkülönböztetés, de leegyszerűsíti a különbségeket, eltünteti az átmeneteket. Lásd Meister, Stefan (2018): *Hedging and Wedging: Strategies to Contest Russia's Leadership in Post-Soviet Eurasia*. In Ebert, Hannes – Flems, Daniel (szerk.): *Regional Powers and Contested Leadership*. Berlin: Springer, 301–326.

¹⁶ Csaba László (1984): *Kelet-Európa a világgazdaságban: Alkalmazkodás és gazdasági mechanizmus*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

össze a Szovjetunió 15 köztársaságát (és Kelet-Közép-Európa Moszkvához „lojális” szövetségeseit). Erre vonatkozóan egyaránt lehet általános érvényű és differenciált választ adni. Az általános – és leegyszerűsítő – válasz a neves amerikai történésztől, John Lewis Gaddistól származik. Ő ugyanis szembeállította a Nyugat és a Kelet összetartozását, s míg az előbbit „meghívásra”, az utóbbit „kényszerítésre” épülő birodalomnak nevezte.¹⁷ S valóban, a nyugat-európaiak többnyire egy olyan modell követésére kaptak amerikai biztatást, amely liberális piaci viszonyokra épülő, jól megalapozott demokrácia volt, míg Keleten egy szélsőséges és totális, gazdaságilag mindössze átmenetileg versenyképesnek tűnő diktatúrát terjesztettek vérrel és vassal. Ilyen értelemben Gaddis véleménye helytálló, bár differenciáltabb megítélést igényelne, hiszen ez a különbségtétel pontosabb, ha a kelet-közép-európai államokra és a balti államokra alkalmazzuk, mint ha a volt Szovjetunió olyan részére, mindenekelőtt Közép-Ázsiára, amely több tekintetben is fejletlenebb volt, mint maga Oroszország. Ezért van szükség differenciálásra. A szovjet múlthoz pedig éppen ezért eltérő a 12 egykor volt szovjet köztársaság viszonya. Volt, akit az utóbbi visszahúzott, míg mások fejlődését előmozdította. Felszámolta államok nemzeti függetlenségét, még ha az sok esetben jóval korábban kezdődött is, mint a szovjet államiság. De a birodalmi jelleg megmaradt, lett légyen szó a cári Oroszországról vagy a szovjet államról.

Ezzel a Szovjetunió több rétegből álló (részben örökölt) felelősséget vett magára. Össze kellett tartania egy soknemzetiségű, közös szuverenitás alatt álló birodalmat, majd – 1945-öt nem sokkal követően – egy ellenőrzése, ám szuverenitása alá nem tartozó befolyási övezetet. Mindkettő terhet jelentett. A Szovjetunió szuverenitása alatt nem álló államokban napirenden voltak a lázongások, amelyek általában egyszerre voltak szovjet- és kommunistaellenesek. A Szovjetunióról pedig visszatekintve kitént, hogy csak egy, az eszközöket illetően nem válogató központ elnyomása tette fenntarthatóvá a birodalmi hatalmat. Amikor a központi hatalom elvesztette szándékát arra, hogy erőszakkal tartsa össze a rendszert, eróziója történelmi értelemben pillanatok alatt összeomlásba fordult. Egyes esetekben már ez a relatív meggyengülés felszínre hozott olyan – többnyire nemzetiségi – ellentéteket, amelyeket a szovjet hatalom „a szőnyeg alá söpört”,¹⁸ amihez aztán később egy sor további csatlakozott.

Amennyiben a biztonsági közösségek elgondolását¹⁹ kívánjuk erre a térségre alkalmazni, akkor a következőt állapíthatjuk meg. Annak feltétele az, hogy az alkotóelemek közötti kapcsolat alulról épüljön föl, közöttük intenzív legyen a kölcsönhatás, végül pedig kizárt legyen az egyes elemek között a szervezett fegyveres erőszak. Ezek így vagy úgy jellemezték a Szovjetuniót, hiszen annak nagy része már az orosz cári birodalomban is összetartozott, fokozatosan a társadalmak között is kiépült a kapcsolat (egyebek mellett az orosz népesség betelepítése és a különféle kvalifikált szakemberek központi „vezénylése” miatt), és a belső hatalmi viszonyok kizárták azt, hogy háborút vívjanak egymással.

¹⁷ Gaddis, John Lewis (1997): *We Now Know: Rethinking Cold War History*. Oxford: Clarendon Press, 26–53.

¹⁸ Elég itt megemlíteni Ingmar Bergman *Jelenetek egy házasságból* című filmjét és az alapjául szolgáló könyvet. Utóbbi második fejezete „A szőnyeg alá söprés művészetét” címet viseli. Bergman, Ingmar (1977): *Jelenetek egy házasságból*. Budapest: Európa, 41–72.

¹⁹ Deutsch, Karl W. szerk. (1957): *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton: Princeton University Press, 1–25.

Legalábbis ez jellemezte a Szovjetunió létrejöttét (1922. december 30.) követő időszakot. Az, hogy mindezt szélsőségesen brutális eszközökre épülő sikeres elnyomás és így az azzal szembeni felkelés értelmetlensége és reménytelensége okozta vagy a rendszer elfogadottsága, nem jut jelentőséghez. A posztszovjet térség azonban bizonyára nem felel meg a biztonsági közösségekkel szemben támasztott elvárásnak, hiszen ott az erőszak alkalmazása gyakori és kiterjedt módja a viták elintézésének. Ha azonban megpróbáljuk a biztonsági közösségek koncepcióját ráerőltetni a volt Szovjetunióra, akkor a következőt állapíthatjuk meg: míg a Szovjetunió összevont biztonsági közösség volt, amennyiben az azt alkotó köztársaságok nem rendelkeztek nemzetközi szuverenitással, addig a Szovjetunió felbomlásával ez alakult át az egyes elemek közötti kapcsolatok plurális biztonsági közösségévé. Márpedig világos, hogy a plurális biztonsági közösség kohéziója kisebb, mint az összevont biztonsági közösségé, hiszen annak alkotóelemei szuverenitással rendelkeznek a nemzetközi kapcsolatokban. Ebből az következik, hogy abban a térségben, ahol egykor a Szovjetunió létezett, ha dinamikusan vizsgáljuk, egy széttartó biztonsági közösség létezik, ahol az államok visszanyerték (egyres esetekben pedig először nyerték el) szuverenitásukat. Nem erősítették, hanem éppen gyengítették összetartozásukat.

Ebben a széttartó és így történelmi értelemben csökkenő kohéziójú rendszerben az orosz stratégia arra épül, hogy fenntartsa az összetartozást, s ezzel saját központi szerepét. Ennek az az alapja, hogy Oroszország súlya – a legkülönbözőbb dimenziókban – sokkal nagyobb, mint bármelyik más térségbeli államé. Ám a gondot az okozza, és ezért kell visszatekintnünk a Dieter Senghaas nyomán a korábbiakban említett gondolatra, miszerint minden hatalom az erős lábán áll, arra hagyatkozik, mert Oroszország önmagáról alkotott képe, percepciója szerint a katonai erő tekintetében és a világ energiahordozópiacain a legmeggyőzőbb a fölénye. És itt elérkezünk ahhoz a ponthoz, ahol Oroszország posztszovjet térségbeli szerepét differenciálnunk kell. Moszkva ugyanis egyelőre, továbbra is meghatározó szereplő a posztszovjet térségben, míg globálisan távolról sem az. Világméretben ugyanis közel sem annyira meghatározó. Ereje és gyengeségei távol vannak egymástól, és nem tesz kellő erőfeszítést, hogy az előbbiből elősegítse az utóbbiak fejlődését. Elég példaként arra utalni, hogy míg a nukleáris fegyverek korlátozása területén Oroszország mint a világ legnagyobb arzenáljával rendelkező állam meghatározó, addig a nemzetközi devizapiacokon a rubelnek nincs jelentősége, nem tartalékvaluta.

A közelmúlt pedig mindezt tovább súlyosbította azzal, hogy kitűnt, erejét több területen is túlbecsülte a világ, legyen bár szó a katonai erőről vagy az energiahordozó-piacokon játszott meghatározó szerepéről. Nevezhetjük ezt második ébredésnek is. Az első a Szovjetunió felbomlásának időszakára esett, amikor kitűnt, hogy a Szovjetunió erősségeiként számoltartott hatalmi eszközei helyébe más elemek lépnek, mint amilyen a műszaki-technikai megújulás képessége és a modell szerep a nemzetközi rendszerben. A második felébredés pedig három elemet foglal magában: 1. A nukleáris fegyvereket, amelyek ugyan elrettenthetik az ellenséges államokat attól, hogy megtámadjanak egy azzal rendelkező államot, és státuszt biztosíthatnak a nemzetközi rendszerben, de úgy tűnik, nem akadályozzák meg azt, hogy hagyományos fegyverekkel fellépjenek vele szemben. Következésképpen meglehet, azoknak csak korlátozott elrettentő erejük van, és kérdésesnek tűnik az is, hogy egyáltalán hadviselési eszközről van-e szó. 2. A katonai

erő szerepének hanyatlását általános értelemben már a hidegháború végén megéltük, legújabbban azonban konkrétan Oroszországgal összefüggésben csodálkozhattunk rá ismét. Akkor, amikor az elmúlt néhány évben előbb az orosz taktika, felszerelés és kiképzési módszerek elmaradottságát láthattuk a 2020-as azerbajdzsáni–örmény ügynevezett hathetes, pontosabban 44 napos háborúban. Majd ismét felfedezhettük a 2022. február 24-én elkezdődött Ukrajna elleni agresszióban. Kitűnt, hogy Oroszország sok tekintetben elmarad a nyugati kiképzésben részesült, harczvetési támogatást kapott ukrán erőkkel és az előbbiektől támogatásként kapott fegyverzettel szemben. Ehhez további tényezők járultak hozzá, de kiderült, Oroszország nem csupán az Egyesült Államoktól és az Észak-Atlanti Szövetség interoperabilitást elért vezető tagjaitól maradt el, hanem Törökországhoz képest is. A haditechnikát és felhasználását illetően legalább egy generáció választja el Oroszországot és az ott kiképzett erőket az ambiciózus és a védelmi fejlesztést komolyan vevő államoktól. Oroszország általános korrupciós helyzetéről, amely alól a hadsereg egy cseppet sem mentes már nem is beszélve. Szemünk előtt erodálódott az orosz katonai erőről alkotott benyomás. 3. Oroszország harmadik fontos ereje a szénhidrogénpiacokon játszott jelentős szerepe. Ebben számos nagyon jelentős változás következett be, beleértve azt, hogy az Egyesült Államok már nem szorul kőolaj- és földgázbehozatalra, hanem éppen ezek exportőre. Ehhez járul hozzá – egyelőre az olaj tekintetében – az, hogy a világ elindult a dekarbonizáció útján, és hosszabb távon csökkenteni kívánja kitétségét a kőolajnak. Ennek hosszabb távon az olajfogyasztás csökkenésében kell tükröződnie. Ehhez a két tényezőhöz járult hozzá a politikai követelmény az orosz szénhidrogéntől való függés csökkentésére, ami Oroszország Ukrajna elleni agresszióját követően fokozódott. Következésképpen Oroszország egyes korábban meggyőző fölényt mutató eszközei vagy nem használhatók, vagy a korábbi feltevésektől eltérően nem eredményeznek fölényt, végül pedig nem függést hoznak létre, hanem kölcsönös függést, ahol az egyik fél zsarolásra használt ereje saját magának éppoly súlyos károkat okoz, mint annak, akinek érdekét sérteni kívánta. Oroszország meggyengülésének tehát objektívek az okai, tekintet nélkül arra, hogy miként rendeződnek a posztszovjet térség folyamatban lévő konfliktusai. Azok kimenetele legfeljebb a gyengülés mértékét és tartósságát befolyásolhatja.

Ha nem a biztonsági közösségek gondolatára alapoznánk a Szovjetunió volt köztársaságai közötti kapcsolatot, akkor a legutóbbi húsz esztendőben nagy népszerűsége szert tett regionális biztonsági komplexumok gondolata jön szóba. Ennek a koncepciónak a követelményeit könnyebb teljesíteni, mert abban nem szerepel olyan elvárás, mint például, hogy az azonos regionális biztonsági komplexumhoz tartozó államok kapcsolata békés legyen, vitáik rendezését ne szolgálhassa szervezett erőszak, a társadalmakat erős alulról épülő kapcsolatok fűzzék össze. Elég az – miként a szerzők megfogalmazták –, hogy olyan egységek halmazáról legyen szó, „amelyeknél a biztonságiasítás, a biztonságtalanítás vagy mindkettő olyannyira összefügg egymással, hogy biztonsági problémáikat nem lehet ésszerűen egymástól elkülönítve elemezni vagy megoldani.”²⁰

²⁰ Buzan, Barry – Wæver, Ole (2003): *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 44.

Tekintettel a történelmi, etnikai, kulturális, biztonsági és gazdasági kapcsolatokra, ennek az elvárásnak megfelel a posztszovjet térség. Annak ellenére, hogy nem minden volt tagállam szomszédos egymással, és hat volt szovjet köztársaság Oroszországnak sem (szárazföldi) szomszédja, könnyen bizonyítható az, hogy a posztszovjet térség regionális biztonsági komplexum, mert egyelőre nem képzelhető el az, hogy biztonságuk egymásra hatásuk nélkül értelmezhető lenne. Azt pedig korai lenne találgatni, hogy előáll-e majd olyan helyzet, amikor ez megváltozik, és amennyiben igen, mikor. A széttartó tendenciák ugyanis együtt léteznek olyan erőfeszítésekkel, amelyek tartósítani kívánják azt a közös létet, amely oly sokáig jellemezte a térséget. Ezeknek egy része intézményi-szervezeti jellegű, más elemek pedig egy klasszikus hatalmi politika eszközei. Az előbbibe tartoznak azok a szervezetek, amelyek a térségben létrejöttek, mindenekelőtt a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (KBSZSZ) és a Független Államok Közössége (FÁK), az utóbbiba pedig Oroszország és jóval kisebb mértékben néhány más állam erőfeszítései a volt szovjet köztársaságok összetartására.

Meg kell említeni még egy koncepcionális kérdést, amely ugyancsak elárul valamit a posztszovjet térség biztonsági helyzetéről. Nevezetesen a Johan Galtung által feltárt különbséget a béke két típusa között.²¹ Negatív békéről Galtung szerint akkor beszélhetünk, amikor bár a felek között nem zajlik fegyveres összeütközés, a fegyveres konfliktus okai nem szűntek meg. Pozitív békéről pedig akkor, amikor a fegyveres konfliktus okait is megszüntették. Míg a negatív békét számos – egyebek mellett posztszovjet térségbeli – konfliktus elérte, a pozitív békéhez ennél több, egyes esetekben történelmi megbékélés szükséges. Márpedig annak jelentős időszükséglete, nagy igényű feltételei vannak. Természetes, hogy csak visszatekintve állapítható meg, elmozdult-e egy konfliktus a negatív békétől a pozitív béke irányába.

A posztszovjet térség konfliktusainak (és sok más konfliktusnak az) esetében a negatív békéhez eljutott konfliktusokat tévesen befagyott konfliktusoknak²² nevezik, ám ez éppúgy tévedés, mint az előbbi számos kontextusban fölváltott megnevezés, amely elhúzódó konfliktusokat említ. Akár az előbbi, akár az utóbbi terminus technicust használjuk, kitűnik a terminológia inkonzisztens jellege. Amennyiben befagyott konfliktusként azonosítjuk a posztszovjet térség konfliktusövezeteit, fölmerül a kérdés, miként törhettek ki azok időről időre fagyhalálukból. Márpedig többségben azok vannak, amelyek intenzitása elmozdult egy állapottól egy másikig. Ha elhúzódóként azonosítunk valamilyen konfliktust, akkor ugyan igazoltnak láthatjuk a terminológiát, de nem kapunk választ arra a kérdésre, milyen alapon is tekintünk ekként egy konfliktusra. Elég pusztán az időmúlás? És ha igen, hány év után mondhatjuk azt, hogy a konfliktus elhúzódó? Vagy vegyük figyelembe

²¹ Egy rövid összefoglalásra lásd Galtung, Johan (1985): *Twenty-five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses*. *Journal of Peace Research*, 22(2), 145.

²² Yalowitz, Kenneth S. – Corboy, Denis – Courtney, William (2014): *Hitting the Pause Button: The „Frozen Conflict” Dilemma in Ukraine*. [online], The National Interest, 2014. 11. 06. Forrás: nationalinterest.org [2023. 01. 12.] és Fischer, Sabine szerk. (2016): *Not Frozen! The Unresolved Conflicts over Transnistria, Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh in Light of the Crisis over Ukraine*. [online], Berlin, Stiftung Wissenschaft und Politik, 2016. Forrás: swp-berlin.org [2022. november 15.].

azt, hogy percepciónk szerint a konfliktust nem valószínű, hogy meg lehetne oldani? Föl kell vetni azt a kérdést is, mennyire hosszú időnek kell eltelnie érdemi változás, ennek részeként vagy rendezési perspektíva felmerülése vagy az intenzív összeütközéshez való visszatérés nélkül ahhoz, hogy elhúzódó konfliktusról ejthessünk szót.

A posztszovjet térség függőben lévő konfliktusai: avagy miért nem lesz béke Ithakában²³

A Szovjetunió felbomlása konfliktusok sorának felmerülésével vagy újbóli megjelenésével járt. Ezek több csoportba oszthatók. 1. Okaik szerint lehetnek területi viták, lehet alapjuk etnikai, szeparatista vagy revansista jellegű. 2. Ugyancsak elemezhetjük a konfliktusokat résztvevőik szerint, elválasztva egymástól azokat, amelyek államközi, amelyek szeparatista törekvések eredményei, s így egy állam és egy nem állami (állam „alatti”) szereplő között zajlanak. 3. Lehetnek olyanok, amelyek a Szovjetunió felbomlásának időszakára nyúlnak vissza, és amelyek bár későbbre datálódnak, ugyancsak ahhoz kapcsolódnak, illetve olyanok, amelyeknek nincs történeti gyökerük. 4. Érdemes megkülönböztetni azokat, amelyeknek Oroszország közvetlen részese, jól azonosítható külön érdekekkel, és olyanokat, amelyekben ez az érdek nem elsődleges vagy akár egykönnyen nem is azonosítható. 5. Különbséget tehetünk közöttük a konfliktus intenzitása szerint. Vannak közöttük olyanok, amelyekben hosszabb ideje nem alkalmaztak szervezett erőszakot, míg másokat – éppen ellenkezőleg – az erőszak folyamatos alkalmazása vagy az ahhoz való gyakori visszatérés jellemzi. 6. Végül ma már olyan konfliktust is láthatunk, amelynek rendezésében nemcsak egyes államok, hanem a posztszovjet térség egy biztonsági szervezete is részt vett. Ezek alapján az egyes konfliktusokat kategóriákba oszthatjuk.

Ha a konfliktusok dinamikájáról kívánunk következtetéseket leszűrni, akkor két megfigyelést kell tenni: 1. A konfliktusok száma az elmúlt jó harminc évben vagy időlegesen változatlan maradt vagy nőtt, de soha nem csökkent. 2. Az Oroszországi Föderáción belül zajlott csecsen háborúk kivételével egyetlen konfliktus sem zárult le úgy, hogy az minden közvetlenül érintett hatalommal rendelkező fél megalégedésére szolgált volna. Következésképpen az esetek többségében sikerült fegyvernyugvást elérni, de nem sikerült azokat úgy megoldani, hogy ne fenyegetne a konfliktus kiújulásának a veszélye. Ha végigpillantunk a fegyveres összetűzés szintjét elért konfliktusokon, azt láthatjuk, hogy több esetben a konfliktus katonai eszközökkel jelenleg is folytatódik (Azerbajdzsán és Örményország, valamint Oroszország és Ukrajna között), más esetekben pedig az el-lenség viszony a befagyott konfliktusok kategóriájába került.

²³ Márai Sándor (1991): *Béke Ithakában*. Budapest: Akadémiai–Helikon. A történet relevanciája erre az írásra vonatkozóan az, hogy különböző elbeszélők különbözőképpen mondják el ugyanazt a történetet, s nincs ez másként akkor sem, ha azt elemzik, miért nincs béke a posztszovjet térségben.

2. táblázat: a posztszovjet térség köztársaságainak „teljesítménye” néhány index tekintetében

	Azerbajdzsán	Belarusz	Grúzia	Kazahsztán	Kirgizisztán	Moldova
Emberi Fejlettségi Index (HDI) (2022)	91	60	63	56	118	80
Korrupciós Érzékelési Index (CPI) (2022)	157–161	91–93	41–44	101–109	140–141	91–93
Emberi Szabadság Rangora (HF) (2023)	127	109	40–41	106	81	61
Demokrácia Index (EIU) (2022)	134 (Autoriter)	153 (Autoriter)	90 (Hibrid rendszer)	127–128 (Autoriter)	116 (Autoriter)	69 (Fogyatékos demokrácia)
Henley Útleve Index (2022)	70	78	116	76	64	121

	Oroszország	Örményország	Tádzsikisztán	Türkmenisztán	Ukrajna	Üzbegisztán
Emberi Fejlettségi Index (HDI) (2022)	52	85	122	91	77	101
Korrupciós Érzékelési Index (CPI) (2022)	137–139	63–64	150–156	167–170	116–122	126–129
Emberi Szabadság Rangora (HF) (2023)	126	40–41	153	n.a.	98	n.a.
Demokrácia Index (EIU) (2022)	146 (Autoriter)	82 (Hibrid rendszer)	156–157 (Autoriter)	161 (Autoriter)	87 (Hibrid rendszer)	149 (Autoriter)
Henley Útleve Index (2022)	119	66	60	53	144	59

Forrás: Human Development Index, Corruption Perception Index, Human Freedom Index, Democracy Index, Henley Passport Index

Moldova – Transznyisztria

Ha végigpillantunk az elhúzódó konfliktusokon, eltérő nehézségűnek tűnhet megoldásuk. Meglepő módon ez az intellektuálisan megalapozott feltevés a rendezés távolságáról és nehézségeiről mindeddig nem jelentett különbséget a megoldás tekintetében, legfeljebb abban, hogy mekkora volt a készség a rendezés megkísérlésére. Szinte teljes az egység azt illetően, hogy a legkönnyebben megoldható elhúzódó konfliktus abból származott, hogy Moldova nem gyakorolhatja szuverenitását teljes területén, mert a transznyisztriai szeparatista erők ezt Oroszország támogatásával megakadályozzák. A konfliktus eredete többretegű, amennyiben történelmi, etnikai, reálpolitikai és gazdasági okok egyaránt magyarázzák. A történelmi ok abból ered, hogy a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaság egyik része, Besszarábia 1918-tól egy mindössze kétéves szünetet (1939–41) leszámítva Romániához, míg a köztársaság keleti része megalakulásától kezdve a Szovjetunóhoz (közelebbről a második világháború kitöréséig az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz) tartozott. Ez a különbség tükröződött abban, hogy a Szovjetunió felbomlásakor a független Moldova kissé pontatlanul Dnyeszteren túli területének nevezett része sokkal vegyesebb etnikai összetételű volt, ahol moldáv, orosz és ukrán lakosok éltek majdnem egyenlő arányban,²⁴ és a lakosság azonosságtudata is eltért Moldovának a Dnyesztertől Románia felé eső részének lakóitól. A Szovjetunió felbomlását követően a 14. orosz hadsereg, amely többségében transznyisztriai harcosokból állt, beavatkozott a belső konfliktusba

²⁴ Transznyisztria lakói közül 1992-ben 39,9% volt román, 28,3% ukrán, 25,5% volt orosz. 2015-ben orosz 33,8%, román 33,2%, ukrán 26,7%. A statisztikát jelenleg tovább bonyolítja, hogy immáron nem román etnikumú, hanem moldáv etnikumú lakosokról van szó.

és néhány hónap múlva a Dnyeszteren túli terület elszakadása javára döntötte azt el. Orosz haderő maradt Transznisztriaiban, amely nemcsak „békefenntartási” feladatot látott el, nemcsak az ott tárolt hatalmas mennyiségű lőszert őrizte, hanem azt is biztosította, hogy ne következzen be változás a terület státuszában. Transznisztria ráadásul fejlettebb volt, mint Moldova egyéb részei, mert előbbi volt az ipar otthona. Moldova mint független állam meglehetősen csekély prosperitást ígért, míg Transznisztria – részben a kiterjedt illegális gazdasági tevékenység, részben az orosz költségvetés támogatásával – valamivel nagyobbat. Moldova cikcakkban haladt, és a lakosság részben a lábával szavazott arra a meglehetősen kétes „eredményre”, hogy az ország lett egy időre Európa legkisebb egy főre jutó GDP-t nyújtó állama.²⁵ Bár a 2009. áprilisi alig egy hétig tartó forradalom jelezte a lakosság elégedetlenségét, a kormányzati változások is csak jobbára beteljesületlen ígéreteket hoztak.

Moldova lakossága az ország kívánatos politikai orientációját illetően megosztott maradt, ami azért is meglepő, mivel az EU-val megkötött társulási szerződés, beleértve a mély és átfogó szabadkereskedelmi megállapodást, azt eredményezte, hogy az ország gazdasági fejlődése erősen az EU-hoz kötődik, míg a politikai változások ezt lassan és bizonytalanul követték. A Nyugat-orientált politikai erők is csak az ország határain túl leadott szavazatokkal nyerték el az elnöki hivatalt, és a kedvezőtlen változások (koronavírus-járvány, Oroszország Ukrajna elleni agressziója) nem segítették a kormányzati stabilitást, mert a lakosság nagy része nézett szembe súlyos gazdasági nehézségekkel az energia- és élelmiszerárak emelkedése és az általános infláció következtében. Oroszország ugyan – miként minden súlyosabb gazdasági nehézség idején – csökkentette Transznisztria gazdasági támogatását, Moldova viszont partnere volt abban, hogy ne nehezítse szükségtelenül Transznisztria sorsát. Ennek képezte részét az, hogy Moldován keresztül Transznisztria kereskedni tudjon az EU-val, és számos más technikai együttműködési keret, például a Transznisztriaiban szerzett diplomák honosítása,²⁶ a közvetlen telefonkapcsolat helyreállítása vagy a Dnyeszteren átívelő híd újbóli megnyitása.²⁷

Az elhúzódó konfliktus hosszú évekig nem fenyegetett azzal, hogy újjólag erőszakba torkoljon. Ebben azonban változás következett be azt követően, amikor Oroszország háborút indított Ukrajna ellen. Az a veszély fenyegetett, hogy Ukrajna gyors legyőzése esetén Moszkva megpróbálja anektálni Transznisztriait, ha nem kísérli éppen meg egész Moldova politikai irányát megváltoztatni egy oroszbarát bábkormány hivatalba léptetésével. Két ízben is volt jele ennek a törekvésnek. Oroszország előbb – abban a feltevésben, hogy el tudja foglalni Ukrajnát – Moldova területi integritását fenyegette azzal, hogy elcsatolja és anektálja Transznisztriait, ha nem éppen foglalja el Moldova egészét,²⁸

²⁵ Moldova vásárlóerő-paritáson egy főre jutó GDP tekintetében 2021-ben Európa harmadik leggazdagabb állama volt, mögötte csak Ukrajna és Koszovó állt.

²⁶ Amikor legutóbb – sajnos már jó egy évtizede – Transznisztriaiban jártam, az ottani egyetemisták arra panaszkodtak, hogy diplomáikat nem ismerik el Moldovában, és ezzel arra ösztökélik őket, hogy Oroszországba emigráljanak, ahol diplomáik elismertek és honosíthatók.

²⁷ Девятков, Андрей В. (2018): *Молдова – Приднестровье: призрак федерализации*. [online], Russian Council on International Affairs, 2018. 09. 18. Forrás: russiancouncil.ru [2023. 01. 02.].

²⁸ Solovyov, Vladimir (2022): *Ukraine War Risks Repercussions for Transnistria*. [online], Carnegie Politika, 2022. 09. 23. Forrás: carnegieendowment.org [2023. 01. 12.].

majd amikor az előbbi realitása a semmibe hullott, Moldova politikai függetlenségének aláadására tett kísérletet.²⁹ Mivel az egy éve Ukrajnában folyó háború fejleményei miatt tudjuk, hogy Oroszország aligha kerül Moldova fizikai közelségébe, nem az a veszély, hogy anektálja Transznisztríát, hanem az, hogy újabb kísérletet tesz arra, Moldovában kormányválságot idézzon elő és egy Moszkvához húzó, vagy ahhoz hű kormányt segítsen hatalomba. Következésképpen Moldovának nemcsak a területi integritása nézne továbbra is szembe kihívással a szeparatista Transznisztria léte miatt, hanem politikai függetlensége is azért, hogy Oroszország beavatkozik abba, milyen kormánya legyen Moldovának.

Az, hogy Oroszország várható meggyengülése és ugyanakkor Moldova nyugati orientációjának látható sikere együtt mégis átrendeződéshez és az ország nyugati oldalon való „megtelepüléséhez” vezet-e, olyan sok tényező együttes hatásának eredménye lesz, ami azt még megjósolhatatlanná teszi. Ez a konfliktus azonban példát ad arra, hogy az elhúzódozó konfliktusok hosszú ideig fennmaradhatnak alacsony kockázatú negatív békeként, és azokat nem mindig a belső folyamatok csekély változásai mozdítják ki állapotukból.

Grúzia – Abházia/Dél-Oszétia

A következő olyan konfliktus, amelynek Oroszország közvetlen részese, Grúzia és két szakadár területének, Abháziának és Dél-Oszétianak a konfliktusa. Olyan konfliktusról van szó, ahol a Nyugat, mindenekelőtt az Egyesült Államok, Oroszország érdekein keresztül szemléli a fejleményeket. A másik fontos elem az, hogy Grúziához kapcsolódik az első olyan eset, amikor Oroszország revizionista politikája tetten érhető volt. Az első grúz–abház konfliktus, amely a Szovjetunió felbomlásának idejére volt tehető, és amelyet Oroszország arra használt fel, hogy elérje, Tbiliszi csatlakozzék a Független Államok Közösségéhez (FÁK). Ezzel vált a FÁK átmenetileg teljessé a 12 szovjet utódállam között.³⁰ Míg ez a konfliktus még elég csekély nemzetközi figyelmet keltett, a 2008-as grúz–orosz háború annál nagyobbat. Részben azért, mert addigra már a Nyugat jól látta, hogy Oroszország hegemoniára, kizárólagosságra tör a volt Szovjetunió térségében. Így pillanatképként jelent meg a végletekig vitt leegyszerűsítés: Oroszország agressziót követett el, a két szeparatista terület pedig agresszió áldozata. Az, hogy Abházia és Dél-Oszétia nem grúz lakói korábban – még a legmasszívabb sztálini elnyomás idején – sem akartak Grúziához tartozni, hogy Miheil Szaakasvili elnök döntött úgy, katonai eszközt is bevet annak érdekében, hogy visszaszerezze Grúzia szuverenitását a két terület fölött, és az,

²⁹ Cenusa, Denis (2023): *Testing Times for Moldova*. [online], 2023. 02. 23. Forrás: cepa.org [2023. 03. 01.].

³⁰ A FÁK története azonban változékony maradt, mert abból azok az államok, amelyeknek fenntartásai voltak Oroszország „vezetésével” szemben vagy kiléptek, vagy nem vehettek részt a szervezet megújításában. Emlékezetes módon Miheil Szaakasvili grúz elnököt Oroszország nem hívta meg arra a nagy honvédő háború évfordulóját ünneplő rendezvényre, ahol a FÁK „megújításáról” döntöttek, és 2008-ban az Oroszországgal folytatott háborút követően elhagyta a szervezetet. Ukrajna és Türkmenisztán soha nem vált teljeskörűen a szervezet tagjaivá, végül pedig napjainkban Moldova távolodik a FÁK-tól, amit távollétével jelzett a szervezet több rendezvényétől, pl. a 2022. decemberi szentpétervári nem hivatalos csúcstalálkozótól is. Ugyanakkor azonban a FÁK-nak vannak olyan elnökei, amelyekről az Oroszországtól távolodó államok, pl. Moldova sem kívánnak lemondani, mint amilyen pl. a vízummentes utazás és a diplomák egyenértékűsége. Az előbbire vonatkozó megállapodás még 1992-ben jött létre a szervezet keretében, az utóbbi esetében a helyzet ugyan összetettebb, de már jó ideje vannak két- és többoldalú megállapodások ennek érdekében.

hogy ezzel megsértette a viták békés elintézésének kötelezettségét, kit sem zavart. A háborúról készült legalaposabb úgynevezett Tagliavini-jelentés, amelyet az Európai Unió „rendelt” meg, nem hagy kétséget afelől, hogy a konkrét fegyveres konfliktust Grúzia kezdte, amikor tüzérségi tűz alá vette Chinvali városát, Dél-Oszétia fővárosát 2008. augusztus 7-én éjjel.³¹ Oroszország a háborúhoz vezető úton folyamatosan provokálta Grúziát, vélhetőleg megsemmisített három pilóta nélküli repülőeszközt (amiből Grúzia akkor összesen öttel rendelkezett). Négyezer katonát telepített Abháziába a háborúra készülve, és lehetne még sorolni. Ettől még Oroszország valóban beavatkozott egy amúgy belső konfliktusba, és katonai sikerét arra használta föl, hogy a két terület korábbi de facto különállását de jure különállássá tegye Abházia és Dél-Oszétia független államiságának elismerésével és a terület biztonságának garantálásával. Abháziát és Dél-Oszétiát mindössze öt állam – Oroszország, Nicaragua, Venezuela, Nauru és Szíria – ismeri el 15 évvel azután, hogy jogilag is elszakadtak Grúziától.

Azóta a két de facto állam közös sorsban osztozik, ám ugyanakkor el is különül egymástól. Nevezetesen mindketten úgy lettek „független államok”, hogy másfél évtized alatt sem nyertek nemzetközi elismerést, hiszen még fél tucat állam sem tartja államnak őket. Van azonban egy fontos különbség is. Míg Dél-Oszétia saját jövőjét az Oroszországi Föderáció részeként képzelel el, többször referendumot tartott erről, és ez a vágya egyszer valóra is fog válni, addig Abházia meg kívánja őrizni függetlenségét. Lakosai ugyan az orosz szociális rendszerből részesülnek, szinte kivétel nélkül orosz útlevéllel járnak a világot (már aki járja), területén két orosz katonai támaszpont van, turistaforgalma pedig jóformán teljesen az orosz állampolgárokra korlátozódik, mégis külön kíván maradni. Nem, vagy nem csupán Oroszország szerepe miatt állnak külön az abházok és képzelik el jövőjüket a dél-oszétok észak-oszét testvéreikkel az Oroszországi Föderációban, hanem történeti okokból és az etnikai hovatartozás okán is. Az, hogy elidegenítésükhöz mennyire járult hozzá a grúz állam, amely nem mindig volt a legnagyobbvalószínű kisebbségekkel, ugyancsak olyan kérdés, amelyről hallgat a nyugati közbeszéd. Mindenesetre – ha a történeti megjósolhatatlanságra építő, hosszú távon a két terület státusza visszájára fordulásának reményét nem vesszük figyelembe – tudomásul kell venni, hogy rendkívül szerény annak az esélye, hogy visszatérjenek ahhoz az államhoz, Grúziához, ahová az abházok és a dél-oszétok nem akartak tartozni. Az viszont elképzelhető, hogy a hanyatlóban lévő és sarokba szorított Oroszország egyszer csak magához csatolja a területeket, amelyek biztonságát már a jelenlegi megállapodások alapján is évtizedekre garantálja. Az Abháziát és Dél-Oszétiát körülvevő konfliktus a korábban említett Moldovával és Transznisztríával együtt jár legközelebb ahhoz, amit befagyott – és nem csupán elhúzódó – konfliktusnak nevezünk.

³¹ *Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia: Report.* [online], 2009. 09. 10. Forrás: echr.coe.int [2021. 11. 16.]. A szöveg ugyan diplomatikus, hiszen előbb csak azt jegyzi meg: „2008. augusztus 7-ről 8-ra virradó éjszaka egy tartós grúz tüzérségi támadás érte Chinvali városát”, ám következő mondata már nem hagy kétséget azt illetően, hogy Grúzia fegyveres erői támadták meg Dél-Oszétia fővárosát: „a grúz fegyveres erők Chinvalit és a környező területeket célzó támadásai folyamatban voltak”. Az a grúz érv, miszerint egyetlen állam sem követhet el agressziót saját területe ellen ugyan meggyőzőnek hangzik, de szemben áll egy de facto elkülönült terület visszaszerzésére vonatkozóan a viták békés elintézésének kötelezettségével.

Azerbajdzsán – Örményország/Hegyi-Karabah

Még egy olyan konfliktus zajlik, amelynek gyökerei a Szovjetunió lebomlásához, nem pedig felbomlásához kötődnek. Ez a konfliktus Örményország és Azerbajdzsán között zajlik jó három évtizede Hegyi-Karabah birtoklásáért. A két állam a történeti érvek végtelen tárházát képes elővezetni saját álláspontjának igazolására. Baku és Jereván is tud mutatni olyan pillanatokat, amikor az egyik vagy a másik ellenőrizte a vitatott területet. Ezeket az érveket részben saját lakosságuk meggyőzésére terjesztik elő, részben a nemzetközi közösséget fárasztják, untatják vele. Ami azonban valóban fontos az az, hogy a konfliktus alapját a területi integritás és az önrendelkezési jog tisztelete egyaránt fontos nemzetközi jogi alapelvei közötti ellentmondás jelenti. A terület Azerbajdzsánhoz tartozott, de lakosainak többsége karabahi örmény. A két állam folyamatosan változó intenzitású háborúban állt egymással, amióta csak már nem köztársaságai a Szovjetunióknak, sőt kisebb mértékben azelőtt is.

A Szovjetunió felbomlását követően Örményország sikeres háborút vívott Azerbajdzsán ellen, elfoglalta Hegyi-Karabahot és hét azt körülvevő azerbajdzsáni megyét. A katonai sikert követően a felek részben többoldalú keretben tárgyaltak és írtak alá külső nyomásra számos dokumentumot.³² Oroszország és az Egyesült Államok ezekben kiemelkedő szerepet játszott, a multilaterális keretet pedig az EBESZ minszki csoportja biztosította, amelynek élén a három társelnök részt vevő állam, Franciaország, Oroszország és az USA állt. Azt demonstrálandó, hogy a konfliktus nem jutott nyugvópontra, a felek újabb és újabb kis és közepes intenzitású összecsapásokba bonyolódtak. Ezek azonban nem eredményeztek változást a területi status quóban. Hegyi-Karabah mindkét állam belpolitikájában meghatározó volt. A felek rendre ismételték jól ismert álláspontjukat, amely a következő volt. Örményország hangsúlyozta, hogy a lakosság összetétele miatt a terület őt illeti, míg Azerbajdzsán kifejtette, hogy Karabah egyetlen négyzetkilométerről sem mond le. Annak következtében, mekkora szerepet játszott a kérdés a két állam életében, esély sem volt arra, hogy kitörjenek abból „dobozból”, amelybe bezárták magukat. Egyik állam amúgy nem demokratikus rendszerében sem volt esélye annak, hogy valaki a megbékélés gondolatával megjelenhessen a politikai életben. Ezt az örményországi forradalmat követően felismerték a felek. Ilham Alijev azerbajdzsáni köztársasági elnök és Nikol Pasinyan örmény miniszterelnök davosi találkozójukon kimondták, hogy tegyenek „konkrét intézkedéseket lakosaik felkészítésére a békére”.³³ Ezt az intellektuális értelemben helyes meglátást azonban egy következő alkalommal, a müncheni biztonsági konferencián már az oly rég jól ismert konfrontáció követte.³⁴ Mindez pedig rávilágított a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásából jól ismert tényre: diktátorok/autoriter vezetők nem jók a kompromisszumkötésben, mert az gyengeségnek tűnik és így kerülendő.

³² *The Bishkek Protocol*. [online], 1994. 05. 05. Forrás: peacemaker.un.org [2023. 03. 02.]. 2001-ben az Egyesült Államok tett kísérletet a felek megbékítésére. A két szemben álló fél még később is vitatta, hogy ott megállapodtak-e valamilyen formában.

³³ *Watch: Azerbaijan and Armenia Leaders Speak Exclusively to Euronews*. [online], Euronews, 2020. 10. 09. Forrás: euronews.com [2023. 01. 12.].

³⁴ *Nikol Pashinyan and Ilham Aliyev Hold Public Debate in Munich*. [online], Youtube, 2020. 02. 16. Forrás: youtube.com [2023. 01. 02.].

Örményországot pedig jószándékának verbális kifejezésekor úgy tűnik mindvégig az időnyerés szándéka vezette. Nem csoda, hiszen ellenőrzése alatt tartotta az elfoglalt területet, s így nem volt sürgős, hogy a helyzet bármilyen mértékben megváltozzon. Holott mindenki, aki túltekintett a területgyarapodás előnyén, láthatta, Örményország folyamatosan veszít, négy szomszédja közül kettőt határát zárva tartja, mint tengerparttal nem rendelkező államnak ez súlyosan akadályozza kereskedelmét, az infrastrukturális kapcsolatok pedig, beleértve olaj- és gázvezetékeket is, elkerülnek. Ezek a károk pedig halmozódnak. Azerbajdzsán a maga részéről azt hangoztatta, hogy tiszteletben tartja a kisebbségi jogokat, és ezért ha visszanyeri a területet, az örmény lakosságnak nem lesz oka aggodalomra. (Mindez természetesen aligha lehet igaz, még akkor sem, ha hitelt szeretnénk adni az erre vonatkozó azerbajdzsáni nyilatkozatoknak. Elég csak az azerbajdzsáni lakosokat illető örmények által lakott hegyi-karabahi ingatlanokra gondolnunk, amelyeket jogos tulajdonosaik vissza kívánnak kapni.)

A nagyhatalmak közül egyedül Oroszország rendelkezett állandó közvetlen érdekekkel a Dél-Kaukázusban. A felekkel való kapcsolata 1992 óta ingadozó volt. Borisz Jelcin – egyebek mellett Gejdar Alijev azerbajdzsáni elnökkel személyesen terhelt viszonya miatt is – erősen örménypárti politikát folytatott. Ez Vlagyimir Putyin hatalmának hosszú időszakában kiegyensúlyozottabb álláspontnak adott helyt. KBSZSZ-tagként ugyan Örményország volt szövetségese, de felismerve Azerbajdzsán stratégiai és gazdasági jelentőségét, Baku lett fontos partnere. Ebben a viszonylag kiegyensúlyozott viszonyban eredményezett változást az örményországi fordulat, amely 2018-tól a demokrácia felé vitte. Az új örmény vezetés ismerte azokat a korlátokat, amelyekkel nemzetközi választásaiban szembenézett, mindenekelőtt a minden tekintetben erős függést Oroszországtól, hangsúlyozta, hogy a változásnak nem lesz hatása az ország nemzetközi kapcsolataira. Ettől még Oroszország cseppet sem örült a változásnak. Láta, hogy a korábbtól eltérő modell jelent meg, és nem nézte jó szemmel, hogy az demokratikusabb, mint sok más volt szovjet utódállam. Az zavarta-e inkább, hogy Örményország elfordult az egyre antidemokratikusabb orosz példától, vagy az, hogy nagyon óvatosan elkezdte kiegyensúlyozni nemzetközi kapcsolatait, nem világos. Sok kis szimbolikus jele volt ennek. Az orosz elnök születésnapj jókívánságai a volt köztársasági elnöknek, Robert Kocsarjának, akit éppen azelőtt vettek őrizetbe, s abban az, hogy „jó egészséget, lelkiert és kitartást” kívánt,³⁵ az orosz várakozás, hogy Pasinyan miniszterelnök elveszíti a következő választást 2018 decemberében, egyaránt jelei voltak ennek. Amikor Nikol Pasinyan támogatói a szavazatok 70%-ával arattak győzelmet a választáson, azt az orosz közszolgálati televízió három napig elhallgatta, majd a képernyő alján futó hírekben említette a hatalmas különbséggel született eredményt. Ez talán mutatja Oroszország fenntartásait.

2020-ban azonban döntő változás következett, mintegy valóra váltva Jevgenyij Primakov volt orosz miniszterelnök még 1994-ben, az orosz külső hírszerzés vezetőjeként tett jóslatát, aki a következőt mondta, Levon Ter-Petroszjának, az örmény köztársaság elnökének: „Azerbajdzsán dolgozhat és várhat. Megvannak a forrásai. Tíz, húsz,

³⁵ President of Russia (2019): *Greetings to Second President of Armenia, Robert Kocharyan on his 65th Birthday*. [online], 2019. 08. 31. Forrás: en.kremlin.ru [2022. 11. 12.].

harminc év múlva összeszedik az erejüket, nyernek és elvesznek töletek mindent.³⁶ Az, hogy Örményország később, a szervezet megalakulásakor, 2002-ben a KBSZSZ tagja lett, nem jutott jelentőséghez, mert annak hatálya nem terjed ki az elfoglalt területekre. De Oroszország a konfliktus több kisebb kiterjedésű fellángolása idején politikai nyomást gyakorolt a felekre annak érdekében, hogy adják fel a katonai szembenállást. Ez legvilágosabban 2016-ban volt tetten érhető, amikor gyakorlatilag az egész moszkvai vezetés „bevetette” magát a fegyvernagyvadás érdekében.³⁷ Az, hogy 2018-tól Azerbajdzsán érezhette, Putyin nem áll szilárdan ellenfele mögött, vélhetőleg hozzájárult ahhoz, úgy döntött, megkísérli azt, amire diplomáciai eszközökkel nem volt képes. A háborút 2020 júliusában egy kisebb azerbajdzsáni „teszt” előzte meg, amikor Baku megállapította, egymaga nem képes katonai sikert elérni. A folytatás Baku és Ankara katonai kapcsolataira és az előbbi fegyverzetbeszerzésének diverzifikálására épült. Amikor a török vezérkar hathatós tervezési, hírszerzési, drón célravezetési segítséget nyújtott, Baku pedig saját arzenáljában sem csak orosz fegyverekre támaszkodhatott, hanem izraeli és török eszközökre is, akkor lehetségessé vált az, ami korábban nem.

Azerbajdzsán 2020. szeptember 26-án megtámadta az Örményország által elfoglalt területeket és hat hét alatt visszafoglalta a Hegyi-Karabahot körülvevő térséget és magát a de facto entitás mintegy 30%-át is. Két és fél év távlatából nem szükséges belemenni a részletek elemzésébe, inkább azokkal a főbb tendenciákkal érdemes foglalkozni, amelyek tanulságokat szolgáltatnak. Ezek – némiképpen önkényesen kiragadva – a következők: a) Azerbajdzsán helyesen szűrte le a következtetést, hogy egymaga nem tudja visszaszerezni az Örményország által elfoglalt területet és ismerte fel, hogy Oroszország nem fog segítséget nyújtani Jerevánnak abban, továbbra is ellenőrzése alatt tudja tartani Hegyi-Karabahot. 2018 óta Moszkva – a hivatalos szövetségi viszony ellenére – közelebb érzi magához Bakut, mint Jerevánt. Ennek természetesen van objektív alapja, tekintettel Azerbajdzsán tízmilliót meghaladó lakosságára, szénhidrogénkészleteire, Kaszpi-tengeri partszakaszára, Ankarára gyakorolt befolyására.³⁸ b) Nem sok olyan állam létezik, amelynek hadereje képes nagy intenzitású háborúra, beleértve annak tervezését, a hadműveletek információigényét, az ellenfél megsemmisítését, területek elfoglalását és ellenőrzés alatt tartását. c) A hadművészet fejlődésében néhány állam ért el kiemelkedő eredményt, míg mások, amelyek nem ezekkel az államokkal álltak biztonsági kapcsolatban, működtek együtt velük stratégiájuk kialakításában, kiképzésben, fegyverzetbeszerzésben, viszonylagos értelemben hátrányos helyzetbe kerültek. A háború erről adott tanúbizonyságot. Az orosz katonai akadémiákon tanult örmény hadvezetés a páncélos erőket, a tüzéséget preferálta, a légi mobilitást, különösen a pilóta nélküli légi eszközök szerepét nem értékelte megfelelően. Megfelelő partnerek híján egyébként sem lett volna könnyű ezeket

³⁶ „Они наберут силы и...”: *Исполнилось пророчество Примакова 30-летней давности о Нагорном Карабахе (They will gain strength and ...: Primakov's 30-year-old prophecy about Nagorno-Karabakh has been fulfilled)*. [online], 2020. 11. 13. Forrás: tsargrad.tv [2022. 12. 12.].

³⁷ Schmidt, Hans-Joachim (2017): *The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh*. In IFSH (szerk.): *OSCE Yearbook 2016*. Baden-Baden: Nomos, 111–123.

³⁸ Ennek rengeteg jele van, amit az orosz tömegtájékoztató pontosan tükröz. A hivatalossághoz nagyon közel álló *Vremja nyegyeli* vasárnap esti hírprogramban a műsorvezető, Dmitrij Kiszeljov többször kiemelte, mennyire megbízható partnere Ilham Alijev Oroszországnak, míg ebben a tárgyban Örményországot illetően hallgatásba burkolózott.

beszereznie. d) Oroszország alig építette be ezeket a tapasztalatokat hadseregének fejlesztésébe, pontosabban belekezdett drónok fejlesztésébe, majd gyártásába. Ezt azonban nem végezte elég gyorsan. Az első orosz fejlesztésű drónt majd egy évvel később mutatták be Szergej Sojgu védelmi miniszternek Novoszibirszk közelében.³⁹ e) A 2020-as háború nem zárta le a konfliktust, hanem átrendezte az erőviszonyokat. Következésképpen a konfliktus továbbra is elhúzódó jellegű, és – ellentétben 2022-ig a moldovai–transznisztriai konfliktussal és az Abháziát és Dél-Oszétiát érintővel – nem érte el a negatív béke állapotát, és Azerbajdzsán – megfelelő támogatás esetén – szinte bármikor kísérletet tehet arra, hogy bevégezze Hegyi-Karabah visszaszerzését. Ugyanakkor Azerbajdzsán diplomáciai offenzívában van annak érdekében, hogy demonstrálja konstruktív hozzáállását. Mivel azonban azok a bejelentések, amelyekben készségét fejezi ki arra, hogy feltételek nélkül folytasson béketárgyalásokat Örményországgal, együtt élnek azzal a szándékával, hogy visszaszerezze a teljes ellenőrzést Hegyi-Karabah felett, világos, hogy a végső cél – érthető módon – az utóbbi marad.

Míg Oroszország passzív volt a hathetes háború idején, és mindössze ahhoz ragaszkodott, hogy a háború ne terjedjen át Örményország nem foglaláson alapuló, valóban szuverén területére, addig fontosnak tartotta, hogy a tűzszünetet ő teremtsen meg és felügyelje. A 2020. november 10-én hatályba lépett megállapodás alapján öt évre orosz megfigyelők települtek a két fél közé, és ottlétüket további ötéves időszakokra automatikusan meghosszabbítják mindaddig, amíg a felek bármelyike ezt nem kívánja megszüntetni. Az itt állomásozó orosz csapatokat a 2022 februárjában megkezdődött ukrajnai agresszió hatására sem csökkentették (ellentétben például kivonásukkal Dél-Oszétiából). Egy fontos változás azonban történt: Oroszország látnivaló meggyengülése, az Ukrajna területén vívott háború elhúzódása miatt a két fél alternatívát keresett és talált. A konfliktus kezelésében megjelent az Európai Unió.⁴⁰ Erre Oroszország azonban aktivitása fokozásával reagált, jelezve, nem kíván belenyugodni abba, hogy marginalizálódjon. Egyértelmű, Moszkva nem tartja elfogadhatónak azt, hogy csökkenjen a szerepe abban a térségben, ahol primus inter paresnek tartja magát.⁴¹

Ukrajna – Oroszország

A posztszovjet térség tragédiája az, hogy az elhúzódó konfliktusok száma vagy változatlan, vagy emelkedik. Közérthetőbben: újabb és újabb elhúzódó konfliktusok anélkül jelennek meg, hogy a korábban létrejöttek megoldódnának. Ennek pedig elsődleges bizonyítékát azok a konfliktusok jelentik, amelyek Ukrajna területét érintik. Aligha szükséges taglalni ezek jelentőségét. A második legnépesebb és harmadik legnagyobb területű volt

³⁹ *Russian Minister of Defence Reviews Progress of Okhotnik Heavy Drone Construction*. [online], MCIS, 2021. 05. 08. Forrás: eng.mil.ru [2023. 03. 04.].

⁴⁰ *Averting a New War between Armenia and Azerbaijan*. [online], International Crisis Group, Report no. 266, 2023. 01. 30. Forrás: crisisgroup.org [2023. 01. 12.].

⁴¹ Reuters (2023): *Putin Talks to Azeri President, Discusses Disputed Southern Caucasus Region*. [online], 2023. 02. 14. Forrás: reuters.com [2023. 01. 12.] és President of Russia (2023): *Telephone Conversation with Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan*. [online], 2023. 02. 23. Forrás: en.kremlin.ru [2023. 01. 12.].

szovjet köztársaság, amelynek Oroszországra gyakorolt fontosságáról egykoron Zbigniew Brzezinski azt írta: „Ukrajna 45 millió lakosságával jelentős európai állam, erős iparral és potenciálisan nagyon termelékeny mezőgazdasággal. Egy, Oroszországgal való unió egyrészt gazdagítaná Oroszországot, másrészt hatalmas lépést jelentene Moszkva számára a birodalmi érdekszféra helyreállítása felé, amire több orosz vezető is nosztalgiával gondol.”⁴² Jelentősége és kettős perifériajellege, de nevezhetjük ezt akár kettős kötődésnek is, választási helyzetet eredményez az országnak. Négy EU-/NATO-szomszéd és három volt szovjet köztársaság szegélyezi. Ez a választás uralta Ukrajna politikáját függetlensége óta, de legalább két évtizede, amikor az ország először választotta tudatosan a nyugati orientációt, még ha – mint utóbb kiderült – az azzal járó terheket (a kormányzás színvonalának emelése, az igazságszolgáltatás függetlensége, az oligarchák politikai befolyásának megnyirbálása és a korrupció felszámolása) nem is vállalta elég elszántan.

Oroszország nagy árat is hajlandó volt „fizetni” azért, hogy Ukrajna vele összetartó állam maradjon. Amikor 2013-ban Kijev nyugati irányban tett egy bizonytalan lépést és arra készült, hogy társulási szerződést kössön az Európai Unióval, Oroszország ezt elfogadhatatlannak találta. Kitűnt, hogy ellentétben 2008-cal, amikor Grúziával szemben az volt az elsődleges kinyilvánított kifogása, hogy az a NATO-hoz kíván csatlakozni, 2013-ra Oroszországnak már az volt az elvárása a volt szovjet köztársaságokkal szemben, hogy semmilyen módon ne közeledjenek a Nyugathoz. Azt ugyanis nem kifogásolhatta, hogy Ukrajna a NATO-ba törekszik, hiszen akkor Kijev még „tömbön kívüli” politikát folytatott.⁴³ Az ezt követő belpolitikai folyamatokba beavatkozott és – ellenállás nélkül – elfoglalta a Krím félszigetet, majd megtámogatta a donyecki és luhanszki szeparatistákat elszakadási törekvésükben. Utóbbi katonai konfliktushoz vezetett, amelyben mintegy 13 ezren veszítették életüket, közöttük sok polgári lakos és ukrán katona. Végül a konfliktust a 2015. február 12-én aláírt Minszk-2 megállapodás⁴⁴ zárta le, pontosabban alakította alacsony intenzitású konfliktussá. Bizonytalan tartalma és rossz szövegezése hozzájárult ahhoz, hogy végrehajtása elmaradt. Ma már csak sárdobálás zajlik: Oroszország és Ukrajna egymást vádolja a megállapodás megszegésével. Végül az előbbi néhány öngazolásul szolgáló diplomáciai kísérletet (javaslat szerződésre az USA-val, megállapodásra a NATO-val, konzultációk ezekről) követően 2022. február 24-én háborút indított Ukrajna ellen azzal a céllal, hogy felszámolja az ország politikai függetlenségét, és egy bábkormányt segítsen hatalomba. A politikai függetlenség efféle felszámolása éppúgy az ENSZ Alapokmány 2. cikkének 4. pontjába⁴⁵ ütközik, mint a területi integritás

⁴² Brzezinski, Zbigniew (2013): *Stratégiai vízió: Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 139.

⁴³ RFE/RL (2019): *Ukraine President Signs Constitutional Amendment On NATO, EU Membership*. [online], 2019. 02. 19. Forrás: rferl.org [2022. 12. 11.].

⁴⁴ *Full Text of the Minsk Agreement*. [online], Financial Times, 2015. 02. 12. Forrás: ft.com [2023. 01. 10.].

⁴⁵ Az ENSZ Alapokmánya 2. cikkének 4. pontja kimondja, hogy: „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.” 1956. évi I. törvény Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról. [online], Forrás: net.jogtar.hu [2023. 01. 25.].

megszüntetése. Immáron kellően dokumentált az, hogy a háború kirobbantásával ez volt Oroszország szándéka.⁴⁶

A nagy intenzitású háború megindítása téves feltevések sorára épült:

- Ukrajna nem fog ellenállni, a konfliktus legfeljebb egy kicsit lesz „súlyosabb”, mint volt 2014-ben, amikor az ukrán hadsereg nem állt ellen a Krímben. Következésképpen a háború veszteségek nélkül fog véget érni, s az visszatereli Ukrainát a „helyes”, oroszbarát útra. Az ukrán lakosság pedig túlnyomóan amúgy is Oroszországgal szimpatizál.
- A Nyugat ugyan el fogja ítélni az orosz lépést, de hasonlóan 2014-hez, beéri majd korlátozott szankciókkal, hiszen
 - Ukrajna nem olyan fontos számára;
 - Oroszországgal (kölcsönös) gazdasági függésben van, különösen az energiahordozók beszerzése tekintetében, de az orosz piacok is fontosak a Nyugatnak.

Valójában azonban: a) A Nyugat, mindenekelőtt az amerikai fegyveres erők már 2021 novemberében tudták, hogy az orosz diplomáciai kezdeményezés, amelyet Moszkva december közepén terjesztett elő, porhintés. Az orosz hadsereg már készült a katonai konfliktusra, beleértve egy Belaruszban folytatott hadgyakorlatnak erők átcsoportosítására történt felhasználását. b) Ukrajna lakossága nem ugyanabban a mentális állapotban volt, mint 2014-ben. A lakosság java része készen állt a katonai szembenállásra. Ebből ered az a tanulság, hogy súlyos hiba egy korlátozott konfliktust követően kezdeni kiterjedtebb katonai összeütközést ugyanazzal az ellenféllel, mert már az előbbi elidegeníti az utóbbi lakosságát, és nem teszi pontosan megíjósolhatóvá reakcióját. Kérdéses, hogy Vlagyimir Putyint félrevezették-e munkatársai azt illetően, milyen reakcióra számíthat Ukrajnában, vagy figyelmen kívül hagyta a saját narratívájába nem illeszkedő nézeteket. Később – magától értetődően – néhány személyt felelősségre vontak a félrevezetésért, ami természetesen nem bizonyít semmit. c) Oroszország ellenőrzése/befolyása alatt akarta tartani Ukrainát, méghozzá nem bizonytalan módon, hanem szilárdan, Moszkva alárendeltségében. Ezért tért le Oroszország elnöke a korábban már jól bevált útról, ami azt jelentette volna, hogy különféle eszközökkel támogatja az Oroszországhoz hű erőket, korrumpálja az ukrán politikusokat, beavatkozik a választásokba, puha eszközökkel (kultúra, oktatás, tudomány) fenntartja a lojalitást és a Moszkvához kötődést az értelmiségben és nehezíti azok helyzetét, ha pedig lehetséges, ellehetleníti azokat, akik „nem értenek a jó szóból”, végül pedig jelen van a médiában Oroszországhoz közelálló ukrainai politikusok által működtetett három oroszbarát televízióprogrammal. Kétségtelen, hogy ez inkább csak befolyást adott volna Oroszországnak Ukrajna ügyeiben, mint az ország Moszkvához lojális bábkormány alá rendelése. De elkerülhetővé tett volna egy olyan háborút, amelynek kimenetele megíjósolhatatlan, és amellyel Putyin nem számolt.

⁴⁶ Sok forrás közül talán időben a háború kirobbanása után a legkorábbi: Kudienko, Anastasiia (2022): *Ukraine: Putin's Desire to Install a Puppet Government Draws from the Bolshevik Playbook*. [online], 2022. 02. 28. Forrás: theconversation.com [2023. 02. 01.].

A konfliktus ideológiai előkészítése már 2021-ben megkezdődött, amikor az orosz elnök megjelentetett egy cikket *Az oroszok és ukránok történelmi egységéről* címmel.⁴⁷ Ebben lényegében tagadta az ukrán nép különálló létezését az orosz néptől. Meg kell hagyni a történészeknek azt, hogy bemutassák, miben van, és miben nincs igaza az Oroszország élén álló amatőr történésznek és annak a kétes elismertségre szert tett történésznek, Vlagyimir Megyinszkij volt kulturális miniszternek, aki a cikket vélhetőleg írta. De már akkor megjelent az a gondolat, miszerint Ukrajna a létét és független államiségét is a Szovjetunióknak köszönheti: „a modern Ukrajna teljes mértékben a szovjet éra terméke”.⁴⁸ A történelem szelektív értelmezése azonban kiviláglik a szövegből. Elég itt csak az 1932–1933-as nagy ukrainai éhínségre utalni, ami Putyin szerint a két nép közös tragédiája,⁴⁹ mindössze annak figyelmen kívül hagyásával, hogy a majd’ négy millió elhunyt ukrán volt. Ugyancsak figyelmen kívül hagyta azt, miszerint amikor a szövetségi köztársaságok a Szovjetunió felbomlásáról döntöttek, 12 egyaránt független köztársaság jött létre az uti possidetis elvének tiszteletben tartásával. Ez azt jelenti, hogy az utódállamok mindegyike megőrizte korábbi közigazgatási határait immáron államhatárként. Ettől kezdve Oroszországnak nem lehettek érvei arra, hogy patrónusként valamiféle jogokat gyakoroljon Ukrajna fölött.

A 2021-es cikkben megjelent motívumok tovább éltek Putyin két, a háborút megalapozó, illetve megindítását dokumentáló beszédében. Az előbbiben kimondta, hogy „Ukrajnában soha nem volt hagyománya a valódi államiségnek”.⁵⁰ Hangsúlyozta, hogy ha „Ukrajna csatlakozna a NATO-hoz, az közvetlen veszélyt jelentene Oroszország biztonságára nézve”.⁵¹ Ennek megakadályozása jelentősen korlátozná Ukrajna szuverenitását. Attól teljesen függetlenül, hogy talán érthető Oroszország amiatt érzett aggodalmi, az Észak-Atlanti Szerződés Szervezete és katonai infrastruktúrája, támaszpontjai Lengyelországban és Romániában tovább közelítenek Oroszország határaihoz. Így kerül elő az egykoron a kelet-közép-európai, akkor szocialista államokkal szemben alkalmazott Leonyid Brezsnyev által 1968 novemberében, három hónappal Csehszlovákia inváziója után meghirdetett „korlátozott szuverenitás” elméletének felújítása. Nevezetesen annak kimondása, hogy a volt szovjet köztársaságoknak nincs más választásuk, mint hogy vagy Oroszország szövetségesei vagy semlegesek, el nem kötelezettek, illetve tömbön kívüliek legyenek. A csatlakozás a nyugati szövetséghez nem szerepel a lehetőségek között. Amennyiben azt feltételezzük, hogy ez az elvárás valamennyi volt szovjet köztársaság irányában fennáll, és Oroszország készen áll a kikényszerítésére, akkor Moszkva a posztszovjet térséget hegemon alrendszernek tekinti. Ebben az esetben bármilyen valós vagy csupán ekként érzékelt „kitörés” megakadályozandó és automatikusan konfliktust eredményez. Ez már magában is garantálná azt, hogy a posztszovjet térség nem válhat a béke övezetévé. Természetesen elképzelhető, hogy Moszkva ebbéli elvárása csak a három keleti

⁴⁷ President of Russia (2021): *Article by Vladimir Putin „On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”*. [online], 2021. 07. 12. Forrás: en.kremlin.ru [2022. 11. 25.].

⁴⁸ President of Russia 2021.

⁴⁹ President of Russia 2021.

⁵⁰ President of Russia (2022a): *Address by the President of the Russian Federation*. [online]. 2022. 02. 21. Forrás: en.kremlin.ru [2022. 11. 25.].

⁵¹ President of Russia 2022a.

szláv állammal szemben fogalmazódik meg, míg a többi köztársaságnak nagyobb a mozgásteret. Azonban – sajnos – ez a megítélés nem megalapozható figyelemmel arra, amit Oroszország Grúziával tett 2008-ban, és amilyen törekvései az ukrainai agresszió farvizén Moldovával szemben vannak.

Vlagyimir Putyinnak a háború (az orosz szóhasználatban különleges katonai művelet) megkezdését bejelentő 2022. február 24-i beszéde ismét csak a korábbiakat szötte tovább. Kimondta, hogy „Ukrajna demilitarizálására és nácitlanítására fogunk törekedni”.⁵² Míg az előbbi érthető, hiszen azt a célt jelezte, Oroszország – legalábbis nyugati irányban – egyfajta ütközőzónát, demilitarizált övezetet kíván létrehozni, ahol sem a nyugati katonai szövetség nem jelenhet meg, sem Ukrajnának nem lehet jelentékeny katonai ereje. A nácitlanítás értelmezhetetlen és kizárólag propagandacélokat szolgál, hiszen szélsőséges elemek sok országban vannak, és Ukrajna még csak ki sem emelkedik ebben a tekintetben. Az ukrán nacionalista erők között pedig elenyésző volt azok száma, akik a 1941 és 1944 között együttműködtek a német fasisztákkal. Ukrajnában az elmúlt évtizedekben a nemzeti azonosságtudat – 337 év orosz-szovjet elnyomás után – feléledése látható, de ez nem azonosítható náciizmussal. Ez a hivatkozás orosz belpolitikai szükségletet elégíti ki, azt célozza, hogy a lakosság könnyen érthető „hívószóhoz” jusson, miközben Moszkva pusztító agressziós háborút folytat szomszédja ellen. Ukrajna alávetését Oroszországnak utóbbi nyilván stabil helyzetnek tekintené, míg Ukrajna (még ha nem is a hivatalba léptetendő bábkormány) éppen ellenkezőleg, azt kellene érzékelje, függő helyzetbe került.

Ha egy pillanatra kitekintünk a jelenleg zajló háborúból, és megvizsgáljuk Oroszország igényét egy ütközőzónára, azt láthatjuk, hogy az vagy a propaganda eszköze vagy egy történelmileg megokolt igény. Nevezetesen Oroszországnak valóban vannak rossz tapasztalatai a területére betörő ellenségeket illetően, miközben saját területe egyre nőtt. De most tekintsünk el ettől. A legfrissebb tapasztalat a második világháborúhoz, vagy miként azt Moszkvában nevezik, a nagy honvédő háborúhoz kötődik. Sőt még azt is hagyjuk figyelmen kívül, hogy a távolság jelentősége a haditechnika fejlődésével miként változott. Csak annyit kell megérteni, hogy a Szovjetunió katasztrófálisan súlyos veszteségei 1941 júniusa és decembere között nem azért következtek be, mert nem volt ütközőzónája nyugati határa mentén. Amúgy pedig részben volt: nevezetesen annyiban, amennyiben 1939. szeptember 17-étől Lengyelország egy részét is szuverenitása alatt tartotta. Azért voltak a veszteségek rendkívül súlyosak, mert a szovjet hadvezetés évekig vitatkozott a páncélos harceszközök jelentőségéről a lovassággal szemben, mert a nagy tisztogatás (большая чистка) keretében lefejezték a vezérkart, és végül mert Sztálin nem hitt a saját hírszerzésének, amelyik hónapokkal korábban jelezte, Németország az 1939. augusztus 23-i megállapodás ellenére arra készül, megtámadja a Szovjetuniót. Oroszország mindaddig ragaszkodni fog az ütközőzónához, amíg csak nem néz szembe saját történelmi hibájával és nem haladja azt meg.

⁵² President of Russia (2022b): *Address by the President of the Russian Federation*. [online], 2022. 02. 24. Forrás: en.kremlin.ru [2022. 11. 25.].

A háború kimenetele egy év után megjósolhatatlan, és minden jel szerint az összes érintett fél úgy látja, hogy az még nem érte el a William Zartman⁵³ által „kölcsonös sérelmet okozó patthelyzet”-nek nevezett állapotot. A felek még nem látják úgy, minél tovább tart a háború, annál nagyobb kárt okoz valamennyi közvetlen résztvevőnek. Más szereplőkre gyakorolt hatását (a háborús eszkaláció kockázata [beleértve a földrajzi kiterjedést és esetlegesen tömegpusztító fegyverek bevetését], Ukrajna katonai támogatásának költsége, infláció, bizonyos termékek átmeneti szűkössége, az agrárpiacokra gyakorolt nyomás) sem szabad lebecsülni. Ki ne lenne a béke pártján? De sajnós a helyzet bonyolultabb, mintsem hogy egyszerűen ki lehetne jelenteni, legyen vége a konfliktusnak, és a felek keressenek békés megoldást. Az egyik oldalon ott áll az a megfontolás, hogy elfogadhatatlan, hogy egy agressziót elkövető államot területgyarapodással „jutalmazzanak”. Elfogadhatatlan ez az agresszió áldozatának, és elfogadhatatlan mindazoknak, akik egyetértenek abban, ha ezt elfogadja az államok valamiféle közössége, akkor olyan folyamatnak nyit ajtót, amely újabb és újabb agressziókhoz fog vezetni. Természetesen ez a következtetés az agresszor szélsőséges győzelmére mint feltevésre épül. Ha azonban alaposabb elemzést végzünk és valamiféle részleges orosz győzelemre, területgyarapodásra számítunk és arra is, hogy ennek is hatalmas ára lesz mind az adott ország átmeneti katonai meggyengülése, mind tartós nemzetközi politikai és gazdasági elszigetelődése tekintetében, akkor már további minősítést igényel ez a feltevés. A másik oldalon pedig ott áll az agresszor félelme, hogy ellenállás híján apránként mindent elveszít, amit évszázadok során szerzett, méghozzá nem is nemzetközi jogi alapon kikezdhető módon. Itt egy érdekes ponthoz érkezünk. Nevezetesen: egy másik állam területének elfoglalása érdekében erőszakkal fenyegetni vagy erőszakot alkalmazni tilos. Egy másik állam akaratát „puha eszközökkel” befolyásolni, megtörni, nem. Tehát az az állam, amelyik olyan eszközöket alkalmaz hatalmát érvényesítendő a nemzetközi rendszerben, amelyeket a nemzetközi jog nem tilt; megnyer, fölvásárol, kizsákmányol, függővé tesz, „belemosolyoghat a kamerába”, míg az agresszor nemcsak jogellenesen jár el, hanem szégyenben is marad, morális elutasítás éri. Mindez nem azt jelenti, hogy állást foglalnék ebben, csak azt, hogy fölvetek egy nyugtalanító gondolatot. Mindennek következtében van ennek a konfliktusnak a konkrét ügyön messze túlmutató jelentősége.

Ma még rendkívül nehéz elképzelni, milyen feltételek mellett lehet békét teremteni, méghozzá úgy, hogy az stabilitást, ne pedig valamiféle függő helyzetet eredményezzen. A felek által elfogadható nemzetközi határookra van szükség a két állam között, de álláspontjuk kizár egy olyan kompromisszumot, amely erre kiterjed. Enélkül pedig legfeljebb átmeneti fegyvernugvást, esetleg egy tűzszünetet lehet elképzelni. Így igazolja ez az eset, hogy az elhúzódó konfliktusok száma a posztszovjet térségben nem csökken, hanem vagy változatlan marad, vagy növekszik.

⁵³ Zartman, William (1989): *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa*. Oxford: Oxford University Press.

Kazahsztán

Utolsóként említek egy meglehetősen különös konfliktust. Különös, mivel belső okokra volt visszavezethető, és azért is, mert a külső beavatkozó nem korlátozódott Oroszországra, hanem azt a kazah kormány kívánságára a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (KBSZSZ) közösen, egyhangú döntés alapján hajtotta végre. Mindezt egy olyan országban, ahol függetlenségének kinyilvánítása óta csak egy, ugyancsak teljesen belső konfliktust regisztráltak, és amelynek stabilitása és Oroszország iránti lojalitása nem kérdőjeleződött meg. Kazahsztán mondhatni a béke szigete volt, míg más közép-ázsiai államokban vagy polgárháború zajlott (Tádzsikisztán 1992–1997), vagy szórványos ellenállás volt tapasztalható (Üzbegisztán – Andizsán 2005), vagy többször is forradalmak borzolták a kedélyeket (Kirgizisztán 2005, 2010). Annak ellenére, hogy az ország vezetői és lakossága kissé értetlenül fogadta a függetlenséget, amelyet a szovjet köztársaságok közül utolsóként, 1991. december 16-án nyilvánított ki, az ország viszonylag sikeres átmenetet tudhat maga mögött. Nem annyira a politikai transzformáció tekintetében, hiszen Nurszultán Nazarbajev egyre erősödő ellenőrzést gyakorolt a társadalom fölött, hanem azért, mert az ország 15-19 millió lakosára „részakadt” mindaz, amivel Kazahsztán rendelkezett, de ami a végén majd háromszáz milliós lakosságú Szovjetunióban részben szétoszlott, részben pedig kisebb értéket jelenített meg, mint azóta. Az energiahordozók és nyersanyagok gazdagsága,⁵⁴ a hatalmas területben rejlő mezőgazdasági termelési potenciál együtt azt eredményezte, hogy az egy főre jutó GDP tekintetében az ország a második leggazdagabb lett, még ha a források egy részét el is pazarolták, „felette” a korrupció, és végül a javak szétosztása is nagy társadalmi különbségeket eredményezett. Az országnak sem olyan belső, sem olyan nemzetközi konfliktusai nem voltak, amelyek veszélyeztették volna a békét. A pontosan adagolt elnyomás, ami nem eredményezett túlzó reakciót az időnként fejét felütő elégedetlenséggel szemben, depolitizálta a lakosságot. Ebben a békés benyomásban még az egyetlen kivételes eset, 2011-ben a zsanaozeni bányásztrájk erőszakos megtörése sem eredményezett változást.

A „béke szigetének” illúziója egyik napról a másikra szétporladt 2022 első napjaiban. Néhány más sérelemre rakódott rá egy közvetlen kiváltó ok. Nevezetesen az úgynevezett autógáz (LPG) szabályozott árának felszabadítása és annak hatására megkétszereződése tömeges elégedetlenséghez vezetett. Az ország 2019 márciusa óta hivatalban lévő elnöke, Kasszim-Zsomart Tokajev elég nehéz választás elé került. A tapasztalt, évtizedes diplomáciai háttérrel rendelkező politikus ugyanis nem arról híresült el, hogy erőszakot alkalmazna hatalmának fenntartására. Amikor azonban több nyugat-kazahsztáni városban a rendőrség megtagadta azt, hogy fellépjen az elégedetlenkedőkkel szemben, az államhatalom került veszélybe. Mivel sok részgazság, csúsztatás terjedt el az ügy kapcsán, érdemes itt röviden elosztatni azokat.

Az egyik ilyen részgazság az, hogy a nemzetközi reakció azonnali volt. Valóban rövid idő telt csak el a tüntetések kezdetétől, de azok már január 2-án szárba szökkenek. Ehhez

⁵⁴ A kazahokról azt szokták mondani, hogy területükön minden olyan elem megtalálható, amely szerepel a Mengyelejev-táblázatban.

képest csak három nappal később, éppen a rendőrségi fellépés elbizonytalanodásának hatására tűnt ki, hogy nem biztos, belső erőkkkel stabilizálható a helyzet. Afelől senkinek nem lehet kétsége, hogy az elégedetlenség központjában, Almatyban nagy létszámú főkonzulátussal rendelkező Oroszország közléről követte az eseményeket. (Aszتانában, az ország fővárosában ugyanis béke honolt, ami ugyancsak kérdésessé teszi azt, hogy az elégedetlenségnek lett volna rendszerváltoztató célja. Ráadásul a tüntetők nem a kazah köztársasági elnökkel szemben fejezték ki elégedetlenségüket, hanem jóval inkább elődjével, a továbbra is több fontos tisztséget betöltő Nurszultán Nazarbajevvel szemben.) Moszkvában már január 2-án elkezdődhetett a gondolkodás arról, milyen válaszra lehet szükség a helyzet stabilizálása érdekében, és amennyiben nemzetközi reakció szükséges, az milyen intézményi keretben történjen és annak miként kell (látszat) legitimitást biztosítani.

Tekintettel arra, hogy Kazahsztán tagja a KBSZSZ-nek, az alkalmas keretnek tűnhett. Felül kellett azonban emelkedni egy problémán és biztosítani kellett egy feltételt: a) A KBSZSZ 2002-ben történt megalakulásától kezdve következetesen nem avatkozott bele belső konfliktusokba, mert azt nem tartotta összeegyeztethetőnek az alapjául szolgáló szerződés betűjével és szellemével. Így nem avatkozott be 2010-ben a kirgizisztáni belső konfliktusba sem. Márpedig úgy tűnt, hogy a kazahsztáni eseményeknek sem volt nemzetközi aspektusa. Ezért arra volt szükség, hogy a Kazah Köztársaság elnöke közelebről nem azonosított terrorista fenyegetésről tegyen említést. Bölcsen, gondosan elkerülte, hogy bármilyen terrorista szervezetet nevéen nevezzen, hiszen az cáfolható lett volna, a terrorizmus absztrakt fenyegetése azonban nem. b) Oroszországnak el kellett érnie, hogy a KBSZSZ meghozza a szükséges döntést, ami egyhangúságot igényelt. Ráadásul Oroszországnak nem csupán az egységes döntést kellett elérnie a szervezetben, hanem azt is, hogy a többi tagállam csatlakozzék a művelethez.

Nem vitatható, hogy Oroszország a KBSZSZ meghatározó tagja, ráadásul valamilyen más tagállam erősen függ tőle. Sőt, azt is lehet mondani, hogy ez a függés bizonyos esetekben még fokozódott is a kazahsztáni eseményeket megelőzően. Nevezetesen azért, mert Belaruszban a 2020. augusztusi elnökválasztást követően Lukasenko elnök helyzetének stabilizálásához Oroszország aktívan hozzájárult, ám ennek következtében a belarusz rezsim függése Moszkvától tovább fokozódott. A 2021. augusztusi afganisztáni tálib hatalomátvétel miatt pedig több közép-ázsiai államnak, de mindenekelőtt Tádzsikisztánnak fontosabbá vált a KBSZSZ, illetve azon belül az Oroszország nyújtotta biztonsági garancia és az orosz haderő, közelebről a 201. gépesített lövészhadosztály jelenléte a területén. Ennek ellenére, és részben elvi okokból sejtethető volt, nem minden tagállam volt amellett, hogy a továbbiakban megnyíljon az út a KBSZSZ mint belső stabilizáló erő előtt. Nem mintha a hatalomban lévők el sem tudnák képzelni azt, hogy rászorulhatnak efféle segítségre. Inkább attól tarthatnak, hogy ilyen „segítséget” a velük rivalizáló politikai erők is kaphatnak valamilyen kódos, mesterségesen létrehozott politikai helyzetben. Az ilyen helyzetek előidézésében Moszkva kiemelkedő teljesítményt nyújt. A szervezetben 2022-ben az elnöki pozíciót betöltő Örményország is megadta a támogatását. Végül minden tagállam belátta, hogy nem érdemes Oroszországgal és a segítséget igénylő Kazahsztánnal szembehelyezkedni.

Nem tudjuk, Kazahsztán kezdeményezte azt, hogy „megsegítsék”, vagy Oroszország fejezte ki készségét segítség nyújtására a KBSZSZ keretében, de különösebb jelentősége nincs is. Nevezetesen azért nincs, mert nyilván hagyományos diplomáciai-politikai egyeztetés zajlott a két állam között megvitatva azt, mire van Kazahsztánnak szüksége, és mit kész a KBSZSZ nyújtani. Ráadásul – mint korábban említettem – Oroszország már legkésőbb 2021 novemberétől kezdve aktívan készült az Ukrajna elleni agresszióra. Bár abban az illúzióban élt, hogy a konfliktus sem nem eredményez intenzív katonai összeütközést, sem nem húzódik el, de azért még sem a kazahsztáni váratlanul felmerült és csekély erőlekötéssel járó művelet állt figyelmének középpontjában.

Tokájevnek és Putyinnak így vágott egybe az érdeke. A beavatkozás szükséges, de maradjon időben és méretében, a bevetett erők számában korlátozott. De a két vezetőnek voltak eltérő érdekei is: Tokájev nem akarhatott jelentős vérontást, hiszen érdeke az volt, hogy helyreállítsa a társadalmi békét és ne gyengítse saját elfogadottságát. Nem akarhatta azt, hogy orosz „szuronyok árnyékában” uralkodjék. Ez egyszerre volt az ország és személyes érdeke. Amikor három évvel azután, hogy a köztársaság elnöke lett, a zavargások utat nyitottak arra, hogy felszámolja a kettős hatalmat, amely közötté és az ország első elnöke között oszlott meg, nem megosztottságra, hanem minél szélesebb körű támogatásra volt szüksége. Ő maga pedig – figyelembe véve karrierútját, diplomáciai hátterét – biztosan nem akart diktátorként bekerülni a kazah történelembe. A külvilág pedig pontosan értette ezt. Ennek bizonyítéka volt az, hogy a Nyugat nem akart nyomást gyakorolni Tokájevre és ezzel „közelebb tolni” a regionális hegemonként eljáró Oroszországhoz. Amikor az amerikai nagykövet a kazah külügyminiszternek válaszolva beszélt az EBESZ Állandó Tanácsában, szavai pontosan ezt tükrözték:

„Felhívjuk a kormányt, hogy folytassa le a tragikus események teljes körű és átlátható kivizsgálását, biztosítson tisztességes eljárást a bűncselekményekkel vádolt személyeknek az emberi jogi kötelezettségekkel és kötelezettségvállalásokkal összhangban, teljes mértékben kihasználva az EBESZ rendelkezésre álló eszközeit [...] megismételjük, hogy támogatjuk minden kazahsztáni személy jogát a békés gyülekezés és véleménynyilvánítás szabadságának kifejezésére és gyakorlására. Bátorítjuk a konstruktív párbeszédet kormánya és minden békés civil társadalom szereplője között. Ezenkívül hangsúlyozzuk a médiaszabadság tiszteletben tartásának és támogatásának fontosságát [...] várakozással tekintünk Kazahsztánnal folytatott partnerségünk folytatása elé a kritikus gazdasági, politikai, oktatási és környezetvédelmi kérdésekben.”⁵⁵

Ez jól végiggondolt, okos politika tükröződése és kétségtelenül sikeres volt. Nem kellett elidegenedést, hanem segített a konkrét ügy következményeinek felszámolásában. Tokájev 2022. szeptember elsején amnesztiát hirdetett „a januári események résztvevői számára [...] Az amnesztia természetesen nem vonatkozik a zavargások szervezésében részt vevő főbb személyekre, valamint a hazaárulással és erőszakos hatalomváltási

⁵⁵ US Mission to the OSCE (2022): *Response to the Address by the Deputy Prime Minister and Foreign Minister of Kazakhstan Mukhtar Tileuberdi as Delivered by Ambassador Michael Carpenter*. [online], 2022. 01. 20. Forrás: osce.usmission.gov [2023. 01. 12.].

kísérlettel vádolt személyekre”.⁵⁶ És segített szélesebb értelemben is, amikor Oroszország agressziót követett el Ukrajna ellen. Kazahsztán az első pillanatban világossá tette, nem segít abban, hogy Oroszország kijátszhassa az ellene bevezetett szankciókat.⁵⁷ Nem ismeri el Oroszország olyan területgyarapodását, amely annexió eredménye.⁵⁸ Tokájev az orosz–ukrán háború idején nem fogadott el egy magas orosz kitüntetést, amit tekinthetünk szimbolikus távolságtartásnak is.⁵⁹ Mindenféle módon jelét adta annak, hogy önállóan hozza meg a döntéseit és tovább folytatja vektorális külpolitikáját. Ez fontos egy olyan helyzetben, amikor például az Egyesült Államok elsődleges elvárása a közép-ázsiai államokkal szemben az, hogy „építsenek egy stabilabb és virágzóbb Közép-Ázsiát, amely szabadon folytathatja a politikai, gazdasági és biztonsági tevékenységet, érdekeit számos partnerrel a saját feltételei alapján”.⁶⁰ Az utóbbi fordulat vélhetőleg arra utal, hogy a közép-ázsiai államok ne kerüljenek más nagyhatalmak befolyása alá, Az EU pedig ugyancsak megerősítő jelzéseket ad Kazahsztánnak, annak az országnak, amelyik legnagyobb közép-ázsiai kereskedelmi partnere.

A kérdés immáron az, szolgál-e történelmileg releváns tanulságokkal ez az eset. A válasz bizonytalan igen. Nevezetesen abban az értelemben igen, hogy a KBSZSZ történetében először avatkozott be katonailag egy tagállam belpolitikai folyamataiba katonai erővel. Ettől kezdve rendelkezésre áll az a minta, amit máskor is „elő lehet venni”. Ha egy tagállam politikai vezetése hajlandó úgy tenni, mintha belső fejleményei nemzetközi körülményeknek lennének tulajdoníthatók, és kérni a „testvéri segítségnyújtást”, akkor azt a szervezet Oroszország vezetésével megadhatja. Természetesen a teljes extrapoláció, egyetlen esetből valamennyi más esetre következtetni, sem nem elegáns, sem nem meggyőző. Az azonban biztos, hogy az ajtó abba az irányba 2022 januárjában résre nyitották, hogy már belső politikai változásokba is bekapcsolódhasson a KBSZSZ. Ez egyszerre eredményezhet „vonzást és választást” a tagállamok vezetőinek. Vonzást, hiszen remélhetik, hatalmuk ingataggá válása esetén kaphatnak külső segítséget, és választást, mert aggodhatnak, nem fogja-e legfontosabb szövetségesük egy manipuláció keretében ellenük fordítani a beavatkozás lehetőségét.

Következtetések

A posztszovjet térség belső viszonyai az elmúlt több mint harminc évben változékony képet, ám tendenciájukat tekintve csökkenő összetartást mutattak. Mindez magától értetődő volt, tekintet nélkül arra, miként viszonyultak a volt köztársaságok szovjet múltjukhoz,

⁵⁶ President of the Republic of Kazakhstan (2022): *President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address: A Fair State, One Nation, Prosperous Society*. [online], 2022. 09. 01. Forrás: akorda.kz [2023. 01. 12.].

⁵⁷ Interjú a kazah elnöki adminisztráció helyettes vezetőjével, Timur Suleimenovval; Gotev, Georgi (2022): *Kazakh Official: We Will Not Risk Being Placed in the Same Basket as Russia*. [online], Euractive, 2022. 03. 29. Forrás: euractive.com [2023. 01. 12.].

⁵⁸ RFE/RL Kazakh Service (2022): *Kazakhstan Says It Does Not Recognize Separatist-Controlled Territories In Ukraine As Independent*. [online], Radio Free Europe Radio Liberty, 2022. 04. 05. Forrás: rferl.org [2023. 01. 12.].

⁵⁹ *President of Kazakhstan Refuses to Accept Russian Order of Merit*. [online], TWP World, 2022. 06. 18. Forrás: twpworld.com [2023. 01. 12.].

⁶⁰ U.S. Department of State (2020): *United States Strategy for Central Asia 2019–2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity – Overview*. [online], 2020. 02. Forrás: state.gov [2023. 01. 12.].

elismerték annak gazdasági és kulturális eredményeit vagy a „népek börtönének” tekintették (miként már a cári birodalmat is). Ennek alapja az, hogy a térség egy nemzetközi szuverenitásában összekapcsolt, homogenizált entitásból átalakult különálló, jogilag teljes szuverenitásokkal rendelkező térséggé. Ezt a meghatározó és objektív tendenciát egészíti ki egy sor más, beleértve azt az erőfeszítést, amelyet Oroszország tett az elmúlt jó 25 évben arra, hogy mint birodalmi központ köré szervezze az egykori köztársaságokat. Ez azonban objektív okokból óhatatlanul csak részben lehetett sikeres. Ennek alapvetően két része volt: egyrészt Oroszország imperialista, csak részben megnyerő eszköztára, másrészt a külső szereplők egyes posztszovjet utódállamok által vágyott, preferált és versenyképes „ajánlatra” épülő beszüremkedése a térségbe. Nyugaton az EU és a NATO tagjai, délnyugaton Törökország, míg Közép-Ázsiában Kína intéz kihívást az orosz hegemonia ellen. S ráadásul, míg a Nyugattal szemben Oroszország nyilvánvalóvá teheti ezzel szembeni ellenkezését, Törökországgal és főleg Kínával már csínján kell bánnia. Az összetartozás eszközeinek szubjektív erényei és fogyatékoságai gyorsíthatják vagy fékezhetik a folyamatot, de meg aligha állíthatják. Kérdés, hogy van-e erre a helyzetre Oroszországnak lassító vagy egyes esetekben a folyamatokat visszajukra fordító stratégiája.

Oroszországnak meglehetősen rossz a híre a nyugati demokráciákban. Mindazonáltal a nyugati megítélés alapja megoszlik. Vannak, akik Oroszországot racionális, kiszámítható szereplőnek tartják és ezen az alapon próbálják befolyásolni. Párbeszéd, együttműködés, gazdasági kapcsolatok jelentik magatartásuk alapját. Mások inkább elszánt ellenfélnek, ha nem éppen ellenségnek látják, s elszigetelésére, visszatartására, ha lehet visszaszorítására töreksenek. A különféle nyugati szereplők magatartása mögött tisztán látszik az egyik vagy a másik előfeltevés. Leegyszerűsítve az előbbi csoportba tartozott az egyesült Németország Helmut Kohl és Angela Merkel, Franciaország Charles de Gaulle, Jacques Chirac, az Egyesült Államok George H. Bush nevével fémjelvezhető politikája, az utóbbiba Nagy-Britannia Margaret Thatcher, az Egyesült Államok George W. Bush nevével azonosítható politikája. Mindezt azonban azzal, hogy a nyugati álláspont reflektív jellege miatt nem mindig maradt választás egyik vagy másik irány között.

A posztszovjet térség összetartására tett orosz erőfeszítés többcsatornás volt és maradt, egyaránt beleértve abba a „támogatás” és az alárendelődés elfogadásának jutalmazását, a kényszerítés puha és kemény eszközeit. Oroszország ugyan módosított a befolyás forrásainak eszköztárán, de nem szűnt meg olyan államnak lenni, amelynek túlélésében és hatalmának fenntartásában és az azok alapját képező gondolkodásában a biztonság klasszikus attribútumai megőrizték központi jelentőségüket. Ezért volt kész más posztszovjet köztársaságok függésének fenntartása, alárendelésük érdekében a 21. században akár rendszeresen is erőszakot alkalmazni. Ezek ugyan különböző okokra vezettek vissza, eltérő lehetett a nemzetközi jogi megítélésük, de mindenféleképpen súlyosan rontották az Oroszországról alkotott benyomást. Ez részben bizonyítja azt, Moszkva nem bizonytalankodik akkor, amikor az erőszak alkalmazását politikája más eszközökkel való folytatásának tekinti. Amennyiben viszont elfogadjuk azt, hogy nem minden esetben volt ez agressziós cselekmény, de mégis sokat rontott Oroszország megítélésén, abból az is kitűnik, hogy az orosz propaganda ugyan gyengített a Nyugat információs úgynevezett „nyilvános diplomáciai” monopóliumán, de nem sikerült ezen a területen áttörést elérnie.

Az a szubjektív hiba, amely maximalizálni akarta a biztonságot, aláásta több más állam területi integritását és/vagy politikai függetlenségét, felgyorsította a távolodási folyamatot. Kétségeket ébresztett Oroszország szándékait illetően, nem hagyott kétséget eltökéltségéről más államok szuverenitásának aláásására, ami aggodalmakat keltett sok posztszovjet partnerében. Néhány esetben, olyan államokban, ahol a lakosság véleményének nemcsak forradalmak idején van jelentősége (például Grúzia, Moldova, Örményország, Ukrajna), ahol nemcsak a vezetők aggódnak, hanem a lakosság is, mindez felgyorsította az átrendeződést, az elpártolást Moszkvától.

A tömegtájékoztató sokkal gyakrabban ad számot alapvető változásokról, paradigmaváltásról a nemzetközi rendszerben, mint ahányszor ez bekövetkezik. Ugyanezt teszik valamivel ritkábban a politikai elemzők. Ami összeköti őket az az, hogy „terméküket” el kell adniuk, ami szenzációhajhászásra készíti őket. Esetükben minden változás „alapvető, meghatározó, korszakos”. Fölmerül azonban a kérdés, tartós változásról van-e most szó, beszélhetünk-e a nemzetközi rendszer struktúrájának egészét átrendező „paradigmaváltásról”. Erre nem könnyű válaszolni, de ha megvizsgáljuk azokat a tényezőket, amelyeket figyelembe kell venni, akkor talán közelebb kerülhetünk egy érvekkel megtámogatható állásponthoz. Oroszország 2022. február 24-én Ukrajna ellen megkezdett agressziója váratlan következményeket eredményezett. Ukrajna ellenállása, a politikai Nyugat ehhez nyújtott támogatása és Oroszország felkészületlensége erre a forgatókönyvre, felgyorsította meggyengülését. Mivel azonban Oroszország nem volt a nemzetközi rendszer központi szereplője, sőt egyetlen ereje miatt könnyen fel lehetett fedezni gyengeségeit, nem feltételezhetjük azt, hogy további hanyatlása feltétlenül paradigmaváltásként lenne értelmezhető. Az áthatások miatt azonban fontos fejleményről van szó.

Oroszország választás nélkül maradt, kénytelen belátni, hogy be kell tagozódnia egy egyre inkább kétoldalú rendszerbe. Az az aspirációja, hogy egy multipoláris nemzetközi rendszer pólusa legyen, egyre inkább „távolban egy fehér vitorlára” emlékeztet. Az Oroszországban meghatározó befolyást szerzett Kína oldalán kénytelen betagozódni, ahol a két szereplő között nő az aszimmetria. (Elég itt csak az orosz külkereskedelmi forgalom több mint 26%-át kitevő kínai kereskedelemre emlékeztetni, de arra is, mennyire eltérő módon kezelik más nagyhatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok, a két országot.) Míg korábban Oroszországot próbálta a Nyugat „elhúzni” Kínától, ma a kísérlet fordított irányban zajlik: Peking lehet Moszkvának jóbarátja, de semmiféleképpen se' legyen szövetségese. A másik Oroszországot és Kínát összetartó tényező az általuk egypólusúként azonosított nemzetközi rendszer közös elutasítása és gyűlölete. Kínának azonban kettős a viszonya a jelenlegi orosz magatartáshoz: elutasítja a területi integritás erőszakos megváltoztatását, kártékonynak tartja Oroszország magatartását saját felemelkedésére, de előnyösnek arra, hogy felgyorsítsa Moszkva alárendelését saját érdekeinek. Ezt csak kiegészíti az, hogy ma már egyetlen olyan állam sincs – még a mindinkább egy orosz Край-ra (határterületre) emlékeztető Belarusz sem –, amelyik fenntartások nélkül lenne Oroszország szövetségese. A legtöbb korábban is vektorális külpolitikát folytató volt szovjet köztársaság átrendezi az egyes vektorok súlyát és – legalábbis átmenetileg – csökkenti függését Moszkvától.

A hanyatlás tartós jellegét illetően, tekintettel arra, hogy az számos területet felölel, nem lehet kétségünk. A kérdés az, visszanyerheti-e státuszát, s ha igen, milyen lépéseket téve és milyen időtávon. Amennyiben nem, előállhat-e olyan helyzet, amelyben történelmi szövetségeseit elveszítve, elszigetelődve áll regionális hatalomként a nemzetközi rendszerben. Oroszország céljai között kiemelt helyen szerepel az, hogy „ne csússzon le” ebbe a regionális hatalmi szerepbe. Ennek elutasítása állandó és áthatja az egész Putyin-korszakot. Ezért tartották árulónak a szuperhatalmat szétverő Gorbacsovot, és ezért osztozott ebben a megítélésben a gyenge és a Nyugattal túlonúl együttműködő Jelcin, akinek jó hírért csak az menti, hogy átadta a hatalmat utódjának. Ezért Putyin nem szokott róla kedvezőtlenül nyilatkozni, meghagyja ezt másoknak. Például az Oscar-díjas filmrendezőnek és színésznek, Nyikita Mihalkovnak, aki hosszú órákig járja körül ezt a témát a Roszija-24 televíziócsatornán közvetített monológjaiban. Az is jelezte ezt, hogy amikor Barack Obama, akkori amerikai elnök regionális hatalomnak nevezte Oroszországot, nem késett a rendkívül ideges reakció. Ha Oroszország nem tudja fönntartani központi szerepét, az egyben azt is jelentheti, hogy a térség megszűnik regionális biztonsági komplexumként létezni.

A nemzetközi kapcsolatok különböző iskolái eltérő választ adnak arra a kérdésre, lehetséges-e az, hogy tartósan békés viszonyok jellemezzék a volt Szovjetunió térségét. A realista megközelítéshez vélhetőleg az áll közel, hogy egy domináns regionális kényszerítő hatalom hozza létre és tartsa fenn a békét. Ezzel a gondolattal azonban több gond is van: a) Oroszország az elmúlt harminc évben magatartásával többször bizonyította, hogy nem a „megoldás, hanem a probléma forrása”, s nem lehet abban bízni, hogy közreműködésével lesz béke, miközben több konfliktusnak is részese. b) Oroszország sikertelenül próbálta meg konszolidálni vezető szerepét a posztszovjet térségben és abból kirekeszteni a térségen kívüli nagyhatalmakat. Ez pedig egy általános tanulsággal is szolgál: a regionális biztonsággal gyakran az a baj, hogy nem sikerül elszigetelni a régió kívülről arra érdekeik alapján befolyást gyakorolni kívánó más szereplőktől. A liberális gondolkodók más alapon próbálnák meg megteremteni a békét. Az ő figyelmükbe az 1990-es években, és a 21. század legelején még oly népszerű és magyarázó erővel rendelkező demokratikus béke koncepciója ajánlható. A posztszovjet térség azonban többségében nem demokratikus államokból áll, s bár többségük inkább autoriter rezsím és nem teljes körű diktatúra, kétségtelenül nem zárják ki konfliktusaik korlátozott vagy éppen nem is korlátozott erőszak alkalmazásával való rendezését. Demokratikus átalakulásukat, már ahol az folyik, pedig aligha lehetne lineárisnak és visszafordíthatatlannak nevezni. Következésképpen sem a realisták, sem a liberálisok nem táplálhatnak nagy reményeket arra, hogy ez a térség tartósan a béke övezetévé válik. Következésképpen a térség békétlen jellegét egyaránt és elsősorban indokolják Oroszország központosító, hegemoniát visszaszerezni kívánó törekvései, és másodsorban az egymással rivalizáló államok decentralizált törekvései, aminek Azerbajdzsán és Örményország szolgáltatja legsúlyosabb példáját, de a parázs Közép-Ázsiában sem hunyt ki, ahol rendre kis intenzitású konfliktusok okozhatnak mindmáig aggodalmat.

Ha arra a kérdésre kell válaszolni, elképzelhető-e az, hogy a politikailag terhelt kategóriaként posztszovjet térségként elnevezett területből a béke övezete váljék, a szerző

válasza a következő. Természetesen ez nem lehetetlen, a következő feltételek mellett: a) Oroszország a jelenlegitől eltérő eszközökkel próbálja megalapozni dominanciáját. Csökkenti hagyatkozását katonai erejére és a puha hatalmi eszközöknek ad elsőbbséget, beleértve a diplomáciát, a gazdasági befolyást, a társadalmak közötti kapcsolatokat. Ebben az esetben is tudomásul kell azonban vennie, hogy más szereplők ugyanezt próbálják meg, és ezért monopolisztikus, hegemon befolyásra nincs – vagy csak kivételesen van/lesz – esélye. b) Kínának fel kell nőnie ahhoz a szerephez, amelyre mérete, globális jelenléte amúgy is predesztinálja. Ehhez arra van szükség, hogy felülemelkedjék azon a politikáján, amely kerüli a beavatkozást konfliktusok rendezésének előmozdítása érdekében. Ennek első jele az a szárnyaszegett kísérlet, amelyet 2023 februárjában kezdett az orosz–ukrán háború befejezése érdekében. Kína sok esetben rendkívül befolyásos szereplő, egyelőre azonban pragmatikusan próbálja meg fokozni befolyását, aminek árthat, ha kilép korábbi szerepéből. Van a volt Szovjetunióknak olyan térsége, Közép-Ázsia, ahol Kína szerepe gyorsan és tartósan nőtt, és így nehezen elképzelhető, hogy a felek a szunynyadó konfliktusokban ne lennének kénytelenek figyelni Peking hangjára. c) A ténylegesen befagyott konfliktusok befagyott jellegét – bármennyire opportunista magatartás is ez – hallgatólag tudomásul kell venni mindaddig, amíg a nemzetközi erőviszonyokban esetleg bekövetkező változások és a konfliktusok nyomán de facto területet veszített államok megerősödése nem teszik lehetővé felülvizsgálatukat. Ezek alól kivételt képez Azerbajdzsán és Örményország konfliktusa, amelynek a területi status quo helyreállítása jelentheti a végét.

Természetesen lehet azon lamentálni, hogy Oroszország meggyengülése mozgásba hoz-e majd centripetális erőket, aminek következtében újabb, immáron az Oroszországi Föderáció területén belül zajló konfliktusok törhetnek ki. Annak ellenére, hogy erős a kísértés a találgatásra, és sokan nem is állnak ellen a lehetőségnek, a jósláshoz olyan nagyszámú független és függő változót kellene figyelembe venni és elemezni, ami miatt ezt a feladatot jelenleg még nem érdemes elvégezni. Oroszország hagyományai a központosított hatalmi berendezkedésre épülnek. Különböző okok miatt rendkívül valószínűtlennek tartom, hogy Oroszország szétesne, hasonlóan egy emberöltővel ezelőtt a Szovjetunióhoz. Ez ellen nem csupán a hatalmi berendezkedés központosított természete hat, hanem a gazdasági erőforrások elhelyezkedése és megoszlása is. Az Oroszországi Föderáció területi egységei közül mindössze tizenegy járul hozzá a központi költségvetéshez nettó befizetőként. Ezek általában energiahordozó-előállító régiók, ahol viszont a lakosságnak csak kis része él nagy területen. Ezenkívül a központi költségvetéshez hozzájárul még Moszkva (a megapolisz). Egy felbomlás a legtöbb térséget lehetetlen helyzetbe hozná. Ráadásul Oroszország a független állammá vált volt szovjet köztársaságok nélkül erős nemzetállamnak tekinthető. A kérdés inkább az, tud-e Oroszország más szerveződésben létezni vagy csak birodalomként, vagy egy ilyen változásra a hatalmi központnak nincs meg a készsége. „Moszkva messze van” (Москва далеко) hangzott a jelszó a Szovjetunió távoli vidékein és köztársaságaiban. Oroszország azonban centralizált állam, ahol a földrajzi távolság ellenére nehéz a de facto decentralizácót elképzelni. Végül soha ne felejtjük el Winston Churchill, időnként Talleyrandnak és Metternichnek is tulajdonított megjegyzését, miszerint „Oroszország soha nem olyan erős, mint amilyennek látszik; Oroszország

soha nem olyan gyenge, mint amilyennek látszik [...]”. Ez indokolja azt, hogy Oroszország visszaszorítása, további agressziójának megakadályozása jogos törekvés, megalázása viszont veszélyekkel terhes, ha csak nem kívánunk szembe nézni egy történelmileg elidegenített, revansot venni vágyó birodalommal Európa keleti végén.

Irodalomjegyzék

- “Они наберут силы и...”: *Исполнилось пророчество Примакова 30-летней давности о Нагорном Карабахе* (They will gain strength and ...: Primakov's 30-year-old prophecy about Nagorno-Karabakh has been fulfilled). [online], 2020. 11. 13. Forrás: tsargrad.tv [2022. 12. 12.]
1956. évi I. törvény Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról. [online], Forrás: net.jogtar.hu [2023. január 25.]
- Alekszijejics, Szeptelana (2020): *Elhordott múltjaink*. Budapest: Európa.
- Averting a New War between Armenia and Azerbaijan*. [online], International Crisis Group, Report no. 266, 2023. 01. 30. Forrás: crisisgroup.org [2023. 01. 12.]
- Bergman, Ingmar (1977): *Jelenetek egy házasságból*. Budapest: Európa.
- The Bishkek Protocol*. [online], 1994. 05. 05. Forrás: peacemaker.un.org [2023. 03. 02.]
- Brzezinski, Zbigniew (2013): *Stratégiai vízió: Amerika és a globális hatalom válsága*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Buzan, Barry – Wæver, Ole (2003): *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491252>
- Cenusa, Denis (2023): *Testing Times for Moldova*. [online], 2023. 02. 23. Forrás: cepa.org [2023. 03. 01.]
- Csaba László (1984): *Kelet-Európa a világgazdaságban: Alkalmazkodás és gazdasági mechanizmus*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Deutsch, Karl W. szerk. (1957): *Political Community and the North Atlantic Area*. Princeton: Princeton University Press.
- Fischer, Sabine szerk. (2016): *Not Frozen! The Unresolved Conflicts over Transnistria, Abkhazia, South Ossetia and Nagorno-Karabakh in Light of the Crisis over Ukraine*. [online], Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik. Forrás: swp-berlin.org [2022. november 15.]
- Full Text of the Minsk Agreement*. [online], Financial Times, 2015. 02. 12. Forrás: ft.com [2023. 01. 10.]
- Gaddis, John Lewis (1997): *We Now Know: Rethinking Cold War History*. Oxford: Clarendon Press.
- Galtung, Johan (1985): *Twenty-five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses*. *Journal of Peace Research*, 22(2), 141–158. Online: <https://doi.org/10.1177/002234338502200205>
- Gotev, Georgi (2022): *Kazakh Official: We Will Not Risk Being Placed in the Same Basket as Russia*. [online], Euractiv, 2022. 03. 29. Forrás: euractiv.com [2023. 01. 12.]
- Hatos Pál (2018): *Az elátkozott köztársaság: Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története*. Budapest: Jaffa.
- Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia: Report*. [online], 2009. 09. 10. Forrás: echr.coe.int [2021. 11. 16.]
- Karaganov, Szergej (2009): *The Magic Numbers of 2009. Russia in Global Affairs*, 7(2).
- Kudienko, Anastasiia (2022): *Ukraine: Putin's Desire to Install a Puppet Government Draws from the Bolshevik Playbook*. [online], The Conversation, 2022. 02. 28. Forrás: theconversation.com [2023. 02. 01.]
- Márai Sándor (1991): *Béke Ithakában*. Budapest: Akadémiai–Helikon.
- Meister, Stefan (2018): *Hedging and Wedging: Strategies to Contest Russia's Leadership in Post-Soviet Eurasia*. In Ebert, Hannes – Flandes, Daniel (szerk.): *Regional Powers and Contested Leadership*. Cham: Springer, 301–326. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-319-73691-4_11
- Nikol Pashinyan and Ilham Aliyev Hold Public Debate in Munich*. [online], Youtube, 2020. 02. 16. Forrás: youtube.com [2023. 01. 02.]

- President of Kazakhstan Refuses to Accept Russian Order of Merit.* [online], TVP World, 2022. 06. 18. Forrás: tvpworld.com [2023. 01. 12.]
- President of the Republic of Kazakhstan (2022): *President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address: A Fair State, One Nation, Prosperous Society.* [online], 2022. 09. 01. Forrás: akorda.kz [2023. 01. 12.]
- President of Russia (2007): *Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy.* [online], 2007. 02. 10. Forrás: en.kremlin.ru [2023. 01. 02.]
- President of Russia (2019): *Greetings to Second President of Armenia, Robert Kocharyan on his 65th Birthday.* [online], 2019. 08. 31. Forrás: en.kremlin.ru [2022. 11. 12.]
- President of Russia (2021): *Article by Vladimir Putin „On the Historical Unity of Russians and Ukrainians”.* [online], 2021. 07. 12. Forrás: en.kremlin.ru [2022. 11. 25.]
- President of Russia (2022a): *Address by the President of the Russian Federation.* [online], 2022. 02. 21. Forrás: en.kremlin.ru [2022. 11. 25.]
- President of Russia (2022b): *Address by the President of the Russian Federation.* [online], 2022. 02. 24. Forrás: en.kremlin.ru [2022. 11. 25.]
- President of Russia (2023): *Telephone Conversation with Prime Minister of Armenia Nikol Pashinyan.* [online], 2023. 02. 23. Forrás: en.kremlin.ru [2023. 01. 12.]
- Reuters (2023): *Putin Talks to Azeri President, Discusses Disputed Southern Caucasus Region.* [online], 2023. 02. 14. Forrás: reuters.com [2023. 01. 12.]
- RFE/RL (2019): *Ukraine President Signs Constitutional Amendment On NATO, EU Membership.* [online], 2019. 02. 19. Forrás: rferl.org [2022. 12. 11.]
- RFE/RL Kazakh Service (2022): *Kazakhstan Says It Does Not Recognize Separatist-Controlled Territories In Ukraine As Independent.* [online], Radio Free Europe Radio Liberty, 2022. 04. 05. Forrás: rferl.org [2023. 01. 12.]
- Russian Minister of Defence Reviews Progress of Okhotnik Heavy Drone Construction.* [online], MCIS, 2021. 05. 08. Forrás: eng.mil.ru [2023. 03. 04.]
- Russian President Putin Delivers State of the Nation Address.* [online], 2005. 04. 25. Forrás: irp.fas.org [2023. 02. 12.]
- Schmidt, Hans-Joachim (2017): *The Four-Day War Has Diminished the Chances of Peace in Nagorno-Karabakh.* In IFSH (szerk.): *OSCE Yearbook 2016.* Baden-Baden: Nomos, 111–123. Online: <https://doi.org/10.5771/9783845282855-107>
- Solovyov, Vladimir (2022): *Ukraine War Risks Repercussions for Transnistria.* [online], Carnegie Politika, 2022. 09. 23. Forrás: carnegieendowment.org [2023. 01. 12.]
- U.S. Department of State (2020): *United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity – Overview.* [online], 2020. 02. Forrás: state.gov [2023. 01. 12.]
- US Mission to the OSCE (2022): *Response to the Address by the Deputy Prime Minister and Foreign Minister of Kazakhstan Mukhtar Tileuberdi as Delivered by Ambassador Michael Carpenter.* [online], 2022. 01. 20. Forrás: osce.usmission.gov [2023. 01. 12.]
- Watch: Azerbaijan and Armenia Leaders Speak Exclusively to Euronews.* [online], Euronews, 2020. 10. 09. Forrás: euronews.com [2023. 01. 12.]
- Yalowitz, Kenneth S. – Corboy, Denis – Courtney, William (2014): *Hitting the Pause Button: The „Frozen Conflict” Dilemma in Ukraine.* [online], The National Interest, 2014. 11. 06. Forrás: nationalinterest.org [2023. 01. 12.]
- Zartman, William (1989): *Ripe for Resolution: Conflict and Intervention in Africa.* Oxford: Oxford University Press.
- Девятков, Андрей В. (2018): *Молдова – Приднестровье: призрак федерализации.* [online], Russian Council on International Affairs, 2018. 09. 18. Forrás: russiancouncil.ru [2023. 01. 02.]